

Crítica i esmena des de la perspectiva psicològica jurídica del procediment judicial en casos d'abusos sexuals infantils

PROPOSTA DE PROTOCOL D'ENTREVISTA ÚNICA I ENTREVISTA

COGNITIVA MILLORADA ADAPTADA ALS INFANTS

Les següents pàgines prenen la visió de la psicologia jurídica per evidencien els errors de l'actual procés judicial d'abusos sexuals infantils seguit a Espanya; el que alerta de la urgent necessitat d'un canvi. Des d'aquesta mateixa perspectiva psicològica

Autora: Sandra Sarasa Romans, 77921857-L

Tutora: Dra. María del Carmen Vázquez Rojas

Facultat de Dret, Grau en Dret, curs 2017-2018

Convocatòria de juny de 2018

Índex dels continguts

0. Introducció	2
1. El testimoni infantil: estereotips i realitat empírica.....	6
1.1. Els infants tenen menys memòria.....	8
1.2. «Els nens i els borratxos sempre diuen la veritat»	9
1.3. Els infants tenen major facilitat de suggestió.....	13
2. El procediment actual des de la denúncia al veredicta	16
2.1. Errors i problemàtiques del procediment actual.....	21
2.1.1. Els errors comuns en les entrevistes.....	21
2.1.2. La problemàtica de declarar en el judici oral	24
2.2. Els efectes negatius del procediment actual	25
3. Proposta d'esmena dels defectes del procés actual	30
3.1. L'Entrevista Cognitiva Millorada (ECM) adaptada als menors.....	31
3.2. L'Entrevista Única (EU)	37
4. Conclusions	42
5. Bibliografia	46
5.Legislació	51
6.Jurisprudència	52

0. Introducció

Els delictes sexuals són habitualment perpetrats en l'àmbit de la intimitat, per això, en la majoria de casos no hi ha més testimoni que la pròpia víctima, elevant el seu testimoni a única prova indiciària en els processos penals. Això encara és més dramàtic en els abusos sexuals infantils perquè el delictes rarament deixa evidències físiques; i, malgrat n'hi haguessin, és pràcticament impossible que constitueixi prova inequívoca que l'abús es produís. Per això, el testimoni infantil en casos d'abusos sexuals és molt valuós i delicat; malgrat estar revestit de prejudicis socials i fins i tot dels professionals del sector legal que afecten a la credibilitat del testimoni. A això, se li han de sumar les repetides entrevistes a les que s'ha de sotmetre l'infant durant el procés, que en moltes ocasions no donen el resultat necessari per tal de condemnar als culpables. Tal com assenyalen Muñoz *et al.* (2016, p.1) —alguns dels experts més destacats en la matèria que ens ocupa—: «l'anàlisi i valoració de l'indici cognitiu (empremta de memòria) es converteix en el principal mitjà de prova amb el qual compta el jutge»¹ L'eina utilitzada per tal d'aconseguir aquesta empremta de memòria és l'entrevista forense, que ha de ser analitzada pel pèrit psicòleg per tal de determinar-ne la credibilitat; i posteriorment pel jutge per determinar-ne la validesa.

El problema és que actualment el protocol que se segueix davant d'aquest tipus de situacions a Espanya, com en molts altres països, és retrògrad perquè no té en compte els resultats de les investigacions empíriques que demostren els defectes d'aquest protocol. La psicologia jurídica va tenir un gran impacte al nostre país el segle passat; però, sorprenentment, no s'han dut a terme gaires canvis legislatius que demostrin un reconeixement d'aquesta. En concret, la psicologia del testimoni, que és definida pel Doctor Manzanero com «l'aplicació dels coneixements sobre els processos psicològics bàsics (atenció, percepció, memòria i processos afins) a la obtenció i valoració de la prova testifical»² (Manzanero, 2008, p. 9), des dels anys seixanta ha creat un gran interès ascendent, però no es veu en absolut reflectit a les lleis espanyoles. Aquest fet em sembla com a poc preocupant, posa de manifest la rigidesa i la visió antiquada dels textos legals als quals cal treure la pols.

Crec que és el moment de començar a implantar canvis als procediments i protocols que es duen a terme a Espanya per tal de modernitzar el nostre sistema judicial i arribar a estar a l'altura dels

¹ Traducció pròpia

² Traducció pròpia.

països que ja estan veient els resultats positius de les modificacions fetes en base a la psicologia del testimoni³. Considero que el testimoni infantil en casos d'abusos sexuals és un bon començament perquè es tracte d'un subjecte especialment vulnerable al qual cal garantir la preservació dels drets i interessos quan es veu forçat a entrar en el sistema judicial. A més, cal assenyalar que les investigacions en aquest camp —que ja veurem més endavant— han obtingut resultats prou contundents per afirmar que aplicar-les en la modificar les nostres lleis seria un canvi inequívocament positiu.

Ara que ha quedat definit el context i la problemàtica, caldria especificar el context: en aquest treball em centraré en els casos judicials que involucren presumptes abusos sexuals infantils (ASI, com abreuja el Dr. Manzanero entre d'altres). Malgrat que no existeixi definició única sobre aquest concepte utilitzarem les paraules del Conveni del Consell Europeu (p. 8-9) sobre la Protecció dels menors contra els abusos sexuals i la explotació sexual on es defineix l'ASI com:

- «a) Realitzar activitats sexuals amb un infant que, de conformitat amb les disposicions pertinents del dret nacional, no tingui l'edat legal per dur a terme activitats sexuals;
- b) Realitzar activitats sexuals amb un infant quan: —es fa ús de la coacció, la força o les amenaces; o —s'abusa d'una posició reconeguda de confiança, autoritat o influència sobre l'infant, fins i tot en el sí de la família; o —s'abusa d'una situació especial de vulnerabilitat de l'infant, especialment degut a una discapacitat física o mental o d'una situació de dependència»⁴.

Pel que fa als subjectes són els testimonis infantils, però no en tots els casos sinó en aquells en què l'infant és víctima, o presumpta víctima, i que específicament ho és per haver patit ASI. El motiu és que les víctimes d'ASI són subjectes especialment vulnerables a les que el nostre sistema judicial no els dona l'atenció necessària per tal de fer que el seu pas per el procés judicial sigui el menys traumàtic possible. Aquesta especial protecció es deu a un principi *pro infants* que fa que «l'interès superior del menor s'ha de sospesar davant altres garanties dels que intervenen en el drama penal, donant prelación al primer degut a la seva preponderància constitucional així com

³ Països com Hondures, Argentina, Bolívia, República dominicana, Guatemala, Suècia, Israel, Perú o recentment Xile. En aquests, ja s'ha implantat l'entrevista única videograda per tal que es converteixi en una prova anticipada en fase d'instrucció, de manera que la víctima no es vegi sotmesa a les repetides entrevistes i interrogatoris que li causen greus perjudicis.

⁴ Traducció pròpia.

l'estat de vulnerabilitat i debilitat manifesta en el que es troben els nens, nenes i adolescents víctimes de delictes»⁵ (Benavente, 2015, p.149). A més a més, per les característiques assenyalades, els ASI comporten que el testimoni del menor es converteix habitualment en l'única prova del delictes i això fa que es necessiti que aquesta sigui de gran qualitat. Ara bé, per tal de poder extreure la major quantitat possible d'informació d'un testimoni infantil i que aquesta sigui de la major qualitat possible, cal prestar molta atenció a la manera en què es realitza l'entrevista, així com a les vegades en què s'entrevista al menor.

Respecte de les edats d'aquestes víctimes cal dir que "menor" avarca una franja molt àmplia d'edats on conflueixen moltes etapes evolutives del subjecte que fan que aquests disposin de capacitats molt diverses que cal tenir en compte quan s'entrevista. En primer lloc, cal establir el mínim d'edat per ser testimoni en un procés judicial, que és als tres anys. Així ho considera la llei espanyola que els atorga capacitat per testificar a partir d'aquesta edat, com es pot veure a la Circular 3/2009, de 10 de Novembre, Sobre la protecció de menors víctimes y testigos. És aleshores que podem interpretar que la llei considera que l'infant disposa d'un desenvolupament cognitiu suficient per ser testimoni en un cas judicial. A partir d'aquí, considero que hi ha tres franges d'edat en què es poden separar els menors per tal d'agrupar-los en funció del seu desenvolupament cognitiu. Faig aquesta classificació arrel dels articles i estudis cognitius que citaré a continuació, que reflecteixen les diferències cognitives per edats. La classificació, que cal dir que és merament orientativa atès que el desenvolupament depèn de cada subjecte, seria la següent:

- a) De 3 a 6 anys: per la seva curta edat cal dir que són els testimonis infantils més vulnerables i fràgils i que, per tant, es poden veure greument afectats no només pel fet de ser víctimes sinó també per les repetides entrevistes policials i judicials a les que són sotmesos. Aquests subjectes estan desenvolupant-se cognitivament, pateixen limitacions de memòria, de comprensió i expressió lingüística que varien molt en funció del subjecte, fets que s'han de tenir-se consideració a l'hora d'entrevistar-los per tal d'obtenir correctament la informació necessària (Silva, Manzanero i Contreras, 2016).
- b) Dels 7 als 11 anys: en aquesta etapa les limitacions cognitives no són tan evidents com en l'anterior, però encara existeixen, de manera que s'han de

⁵ Traducció pròpia.

tenir en compte al fer l'entrevista. Segons Jean Piaget (1977) aquesta és una etapa de transició entre el pensament pre-operacional, característic de l'etapa anterior, i el pensament d'operacions formals, que es desenvoluparà a partir dels 11 anys. A partir dels 7 anys, els infants ja són prou madurs per utilitzar el pensament lògic, malgrat encara ho facin amb certes limitacions.

- c) Dels 12 als 18 anys: Piaget considera aquesta l'etapa final de desenvolupament cognitiu, on es desenvolupa una visió més abstracta del món per tal d'aplicar la lògica formal. Són els anys d'adolescència del menor mitjà, en què aquests tenen un «desenvolupament cognitiu i experiències vitals similars a les d'un adult»⁶ (Muñoz et al., 2016, p. 206); en algun punt d'aquesta etapa arribaran al clímax del desenvolupament cognitiu. Ara bé, per raó de factors relacionats amb l'edat com les possibles alteracions producte de la victimització o característiques del moment evolutiu de la seva personalitat —com el desenvolupament sexual, desconfiança amb figures d'autoritat, etc. (Gutiérrez, 2016)— encara és necessària una protecció especial per part de l'ordenament. La manera en què es porten a terme les entrevistes, així com el protocol a seguir ha de ser diferenciat al d'un adult per la subtil diferència de vulnerabilitat existent entre adolescents i adults.

En definitiva, l'objectiu d'aquest treball és, des d'una visió interdisciplinària dret-psicologia, posar en evidència els errors de l'actual protocol i procés judicial que Espanya segueix en casos de presumptes ASI per tal de donar pas a una proposta que busca garantir els drets dels infants i millorar l'eficàcia de la justícia. Aquest canvi passa per la implantació d'un protocol que contempli menys entrevistes al testimoni infantil, amb la finalitat de minimitzar els efectes negatius del pas pel procés judicial i la victimització secundària, amb el sistema d'entrevista única i per mitjà de l'entrevista cognitiva millorada adaptada a l'infant. A continuació, desenvoluparé el treball amb l'enumeració d'alguns estereotips del menor en el procés judicial, que en alguns casos poden ser certs i en d'altres es contradiuen amb resultats d'investigacions científiques.

⁶ Traducció pròpia.

1. El testimoni infantil: estereotips i realitat empírica

A la societat occidentalitzada, l'infant gaudeix d'un estatus d'adoració i sobreprotecció creixent que no es veu reflectit en els tribunals. Si bé és cert que un infant acostuma a ser escollit com a mà innocent en els sorteigs de loteria —per la seva fiabilitat—; això no és així en els jutjats, on si ens donen a triar entre un testimoni adult o un d'infantil probablement ens decantaríem per l'adult, entre d'altres coses perquè existeix el perjudici que l'adult és menys influenciable, té millor memòria o sap que dir mentides comporta conseqüències. Tal com afirma el mateix Benavente (2015, p.125) tradicionalment:

«es desconfiava de la credibilitat de la informació que els menors d'edat brindaven al ser interrogats/ades, degut, en gran part, a la creença que la seva versió dels fets podria estar influenciada per la fantasia i la imaginació pròpies de l'edat o bé per la suggestió»⁷.

Baartman (1992) va enumerar els quatre marcs conceptuals que restaven credibilitat al testimoni d'ASI durant el s. XIX i XX. Són marcs que feia que la resposta social i professional fos inadequada:

- a) Concebre l'infant com un ésser cognitivament incompetent, suggestionable, amb memòria deficient i incapaç de diferenciar entre realitat i fantasia.
- b) Considerar el nen com un ésser immoral, és a dir, que s'inventa l'abús per perjudicar a un adult.
- c) Considerar que l'infant que explica aquestes històries és com un malalt mental, és a dir, com una símptoma de patologia mental.
- d) Considerar el nen com una criatura eròticament seductora, idea sostinguda per la corrent psicoanalítica.

Actualment es pot comprovar que aquesta tendència social a desconfiar del testimoni infantil encara existeix, en alguns aspectes. Per exemple, en la creença que els infants són més propensos a aportar informació inexacta o falsa, com Garrido *et al.* (2004) van voler demostrar. Per això,

⁷ Traducció pròpia.

van dur a terme un experiment que consistia a ensenyar fotografies de la mateixa persona a diferents subjectes: una de la seva infància, un altra d'edat adulta i l'última d'edat avançada. Després, els preguntaven: «Creu que aquesta persona sol explicar coses que no són certes?». Els resultats van mostrar que quan es tractava de la fotografia d'un infant els subjectes afirmaven que aquella persona tendia a dir més falsedats que no pas quan els subjectes observaven la fotografia d'aquesta mateixa persona amb més edat. Aquest experiment mostra la tendència social a la desconfiança d'allò que diuen els nens.

Les raons que es donen per creure menys en el testimoni infantil i que habitualment es converteixen en l'estratègia utilitzada per desacreditar als menors en els judicis són: la menor capacitat d'atenció, la major dificultat per retenir allò que perceben, la major facilitat per ser suggestionats, la dificultat per distingir la realitat de la fantasia, el fet d'incórrer en contradiccions, el fet de narrar de manera poc coherent i la menor capacitat moral per jutjar les conseqüències d'afirmar quelcom fals sota jurament.

Quant a la visió que en tenen els subjectes que conformen la cultura jurídica interna,⁸ podem veure gran divergència d'opinió entre l'advocat, els jutges i el legislador. Els advocats en la seva majoria —com podem notar amb la investigació de Juárez López (Sáiz, 2006)— quan són defensors no accepten la capacitat dels nens per declarar; al contrari que la majoria de professionals en el sector judicial. Horner, Guyer i Kalter (1993) van determinar que els juristes no donaven credibilitat als casos d'ASI, malgrat existissin nombroses proves materials. Per la seva banda, els jutges es troben dividits entre aquells que consideren que els nens no tenen capacitat cognitiva suficient atès que els consideren fantasiosos, suggestionables i propensos a enganyar, i el segon grup de jutges que veuen a l'infant com un testimoni sincer cognitivament competent. En canvi, quant a la concepció del legislador varia en funció de l'ordre jurisdiccional. Concretament a la jurisdicció penal els menors no tenen impediment per ser testimoni, perquè la capacitat per ser testimoni en els processos espanyols és amplíssima, només es requereix la capacitat informativa en base a percepcions sensorials (Navarro, 2009). Per tant, com apunta Manzanero (2008), no estem en presència d'un problema de legalitat processal sinó de credibilitat.

⁸ Entenent la cultura jurídica interna com aquelles actituds, valors i creences que tenen aquells individus que es relacionen professionalment amb el dret. Un dels pares fundadors d'aquest concepte és Lawrence Friedman, que va utilitzar aquest terme per primera vegada el 1969 a l'obra *Legal Culture and Social Development*.

Tot això demostra que els estereotips sobre els infants —que de per si no són negatius, ja que simplement són generalitzacions d'un grup— estan molt arraïgats, perquè no només és una concepció social en general, sinó que transcendeix de la cultura jurídica externa a la interna afectant als processos judicials de manera directa. Veurem alguns estereotips per entendre millor d'on venen i si són certs; i, en tot cas, sobre com entrevistar per tal que no siguin un perjudici en el testimoniatge.

1.1. Els infants tenen menys memòria

Abans de començar, cal especificar que el tipus de memòria que interessa en el testimoniatge és l'autobiogràfica o episòdica, que és aquella que emmagatzema records d'allò que el propi subjecte ha viscut. Per tant, és en aquesta en què em centraré (Silva *et al.*, 2016).

La memòria és una arma de doble fil en els processos judicials perquè pot ser un instrument molt útil per tal d'esclarir fets, però, a la vegada, també pot portar a més confusió si no se sap gestionar adequadament, atès que el record pot ser esborrat o modificat. Això fa que sigui essencial un correcte coneixement del funcionament bàsic de la memòria per part dels investigadors policials, entrevistadors, advocats i el jutge, entre d'altres. Els juristes hem d'abandonar la idea ingènua que la memòria és una gravació exacta d'allò ocorregut.

Hi ha certa tendència social a pensar que l'infant és un testimoni menys fiable perquè la seva memòria és menor que la de un adult; però això no és del tot cert. Cal diferenciar entre dos grups dins els menors: aquells que tenen menys de sis anys i els que en tenen més. Els que es troben dins el segon grup tenen processos cognitius, de percepció, emmagatzematge i recuperació de records gairebé idèntics als d'un adult, per tant, en aquest cas la creença que existeixi una diferència entre la memòria dels adults i els infants de més de sis anys és falsa.

Ara bé, en els casos d'infants de menys de sis anys les característiques cognitives que aquest col·lectiu comparteix són d'interès en el cas de testimonis infantils i s'han de tenir en compte en els interrogatoris i entrevistes. Aquests subjectes estan desenvolupant les seves capacitats cognitives i malgrat tenir capacitat per ser testimonis cal que es tingui en compte un factor com

el de la *amnèsia infantil*.⁹ També és important destacar que dins aquesta franja d'edat la memòria és més manipulable que en altres i diverses investigacions han conclòs que un dels factors que augmenten la suggestibilitat és l'edat (Silva *et al.*, 2016). I un altre factor relacionat amb la memòria en aquestes edats és el desenvolupament del llenguatge, que encara s'està portant a terme. Aquest nivell de desenvolupament és molt variable en cada infant tant en «el nivell de lèxic o número de paraules que és capaç de reproduir, com en nivell semàntic, significat, sentit i interpretació de les paraules apreses, així com per l'exactitud dels records manifestats»¹⁰ (Silva *et al.*, 2016, p. 224). Crec que tot això de vegades es pot confondre amb què l'infant té una memòria menor o li manca la comprensió dels fets, però en realitat el que li pot passar és que tingui menys recursos per entendre allò que li pregunten o per expressar els records.

Per tant, es pot concloure que aquesta tendència social a subestimar la memòria infantil té part de raó en els casos d'infants menors de sis anys. Una manera que considero que minimitzaria aquestes mancances del testimoni infantil, en concret, seria que s'iniciés l'entrevista estimulants a l'infant per tal que es contextualitzi en el moment dels fets per maximitzar la informació obtinguda en el *record lliure*¹¹ i, a continuació, efectuar preguntes en llenguatge molt planer, i, evidentment, completament lliures de suggestió. Ara bé, en els infants majors de 6 anys la creença és errònia i estereotípica, pel que caldria modificar-la.

1.2. «Els nens i els borratxos sempre diuen la veritat»

Existeix una dicotomia en el pensament popular que tendeix a no confiar en allò que diu el nen, però a la vegada, existeix una tendència a pensar que els nens no menteixen. De la següent manera exterioritza aquesta creença la dita popular: «els nens i els borratxos sempre diuen la veritat». En els processos judicials, en concret, hi ha un cas en què els infants gaudeixen de major credibilitat

⁹ L'amnèsia infantil és la «incapacitat de recordar fetes dels primers cinc anys de vida» (Silva *et al.*, 2016, p. 227). Aquest fenomen podria explicar-se bé per la immaduresa neurològica de l'infant, teoria postulada per Manzanero, o bé per la incapacitat a accedir a aquesta pels canvis contextuais que l'infant pateix amb al llarg del seu creixement.

¹⁰ Traducció pròpia.

¹¹ La tècnica del *record lliure* consisteix a preguntar de manera oberta al subjecte per tal que narri els fets ocorreguts de la manera que prefereixi i sense ser interromput. Aquesta és molt aconsellable atès que dona millors resultats que les preguntes tancades perquè aporta més informació a l'entrevistador per tal que posteriorment es puguin efectuar les preguntes en base a allò relatat.

que un adult: quan declaren com a víctimes d'abusos sexuals. La convicció dels relats es vincula amb dues variables: el factor d'honradesa i la capacitat.

El *factor d'honradesa*, factor pel qual els adults consideren que els infants tenen pocs coneixements respecte els genitals i allò que fan els adults a través d'aquests per obtenir plaer. Això fa que quan la presumpte víctima d'ASI declara sobre els fets ocorreguts tot relatant pràctiques que són pròpies dels adults es considera que l'abús ha tingut lloc; incrementant-se automàticament el grau de versemblança del testimoniatge. Així ho demostra l'experiment de Goodman i Bottoms (1994)¹² que va obtenir com a resultat que una infant de sis anys que denuncia abusos sexuals és socialment molt més creïble que no pas una adulta de vint-i-dos anys.

El *factor de la capacitat* en què s'estableix la presumpció que els nens per naturalesa són incoherents i contradictoris també té un efecte a favor de la declaració de l'infant, quan aquesta és coherent i es fa amb seguretat; perquè augmenta exponencialment la seva credibilitat. També s'ha demostrat que malgrat la seguretat o coherència que es demostrï en una declaració gravada o mecanografiada, automàticament passa a considerar-se més susceptible de suggestió i menys exacte que no pas un testimoniatge presencial. Cosa que és summament perjudicial per l'infant atès que és preferible que aquest presti el testimoniatge al jutjat, fet que empitjora la ja de per si traumàtica experiència de l'ASI (Gutiérrez, 2016).

Cal doncs desmentir els estereotips afirmant que els infants tenen la capacitat de mentir, que consisteix en l'exteriorització lingüística de l'engany. Perner (1991, p. 189) va definir l'engany com «la manipulació de la conducta dels altres a través de la manipulació de la informació amb l'objectiu d'induir una creença falsa sobre la realitat»¹³. L'engany és una habilitat pràcticament exclusiva de l'ésser humà que contribueix a la nostra supervivència, i s'ha acabat convertint en

¹² L'experiment va consistir a presentar a uns lectors uns fets basats en un cas real que deia així: «Una nena, en acabar les classes espera a què la vinguin a recollir. Durant l'espera, un professor la convida a entrar en el seu despatx i li demana sexe oral. (...). La defensa va argumentar que els fets que relatava la nena eren falsos i que es devien a una venjança d'aquesta i a l'efecte de la suggestió de l'interrogatori a què la sotmetia la seva mare». A l'experiment es va modificar l'edat de la víctima per analitzar com s'interpretava el cas en funció d'aquesta variable. A un grup de lectors se'ls va dir que la nena tenia sis anys; a d'altres, catorze anys i al tercer grup, que es tractava d'una jove de vint-i-dos anys. Els lectors havien de jutjar la credibilitat de la víctima i la culpabilitat de l'acusat. Els resultats van mostrar que la culpabilitat i credibilitat es van reduir progressivament a major edat de la víctima. Les diferències van ser abismals quan es van comparar els extrems, sis i vint-i-dos anys.

¹³ Traducció pròpia.

una pràctica social habitual. Ara bé, per poder dur a terme l'engany es necessita cert grau de comprensió de la ment que fa necessàries dues capacitats: capacitat mental per adonar-se que es poden implantar creences falses a la ment aliena; i determinat control dels actes mentals que permetin ocultar informació que sap que és veraç a la vegada que expressa quelcom fals (Adrián 2008, p.198). Llavors la pregunta que sorgeix és: *quan desenvolupen els infants aquestes capacitats que els permeten enganyar?* Per respondre a aquesta pregunta cal diferenciar en dos tipus d'engany:

La *mentida vertadera* que consisteix en la verbalització de l'engany amb plena intenció d'enganyar, que segons Juárez (2006, p.172) «implica una comprensió de la ment, atès que existeix una manipulació deliberada dels estats intencionals de l'oponent»¹⁴. Segons aquest autor no és habitual que s'adquireixin les capacitats necessàries per dur a terme l'engany abans dels quatre anys d'edat.

Les *pseudomentides o mentides infantils* que serien aquells «enganys com a estratègia conductual per evitar el record pertorbador d'una infracció i en el seu cas, un càstig»¹⁵ (Adrián, 2008, p.199). Per tant, és un mecanisme de defensa infantil per tal d'evitar el càstig que s'elabora de manera espontània i natural en el pensament infantil, el que fa que no hi hagi malícia. Els infants ja disposen de les capacitats per efectuar aquesta tipologia d'enganys des de molt aviat, en alguns casos des dels dos anys, i no es consideren mentides en sentit estricte fins els vuit anys, atès que abans d'aquesta edat serien més aviat una fantasia al no entrar en conflicte amb la realitat pròpia, sinó amb la de l'adult.

L'experiment realitzat per Lewis, Tanger i Sullivan (1989) amb nens de tres anys van demostrar que els nens poden «mentir» i ho fan en un gran tranquil·litat, en el cas de les pseudomentides.¹⁶

¹⁴ Traducció pròpia.

¹⁵ Traducció pròpia.

¹⁶ L'experiment es desenvolupava de la següent manera: un adult membre de l'equip de recerca demanava al nen que s'assegués en una cadira i li deia que a la taula de darrera seu hi havia una joguina sorpresa, però que no podia mirar fins que ell l'hi ensenyés. Després, jugava amb l'infant i, en acabar, li deia que havia de marxar deixant-lo sol a l'habitació; quan l'experimentador retorna passats 5 minuts el mira als ulls i li pregunta: «Has mirat?». El que els infants no sabien és que eren observats a través d'un mirall unidireccional que permet saber si efectivament han mirat o no. Es va determinar que dels trenta-tres infants, només quatre van respectar la consigna de «no mirar», és a dir el 12%. Dels

I curiosament també van concloure que les nenes són més propenses a mentir perquè un 73% dels que van negar haver mirat eren nenes.

Ara bé, parlant d'abusos sexuals infantils més que interessar-nos si els nens poden mentir és rellevant saber si l'infant és capaç d'amagar la veritat quan un adult li ho demana o l'amenaça per tal que ho faci. Això és el que acostuma a passar en l'ASI, on les xifres dels informes anuals d'UNICEF alerten que difícilment els infants denuncien la situació quan els abusos es produeixen, sinó que ho fan més tard. Els abusos poden ser perpetrats per un desconegut, però sovint és un familiar o adult de confiança de l'entorn del menor. És per aquest motiu que Talawar, Lee, Bala i Lindsay (2002) van dur a terme experiments per determinar la reacció dels infants quan un familiar els demana de guardar un secret.¹⁷ En els experiments amb familiars es va concloure que els subjectes menors guardaven menys el secret, i també es va determinar que quan l'infant intueix que pot ser culpable del fet tendeix a dir la veritat. En canvi, quan no és així mentien amb més freqüència per tal de mantenir el secret.

Finalment, cal afegir quins són per Godoy-Cervera i Higuera (2005) les cinc hipòtesis que explicarien perquè un infant es desvia de la conducta habitual de tot ésser humà de dir la veritat que responen a diverses recerques. Aquestes causes per les que l'infant oculta la veritat poden ser útils en el procés judicial on l'entrevistador pot intentar esbrinar si alguna d'aquestes té lloc. Les hipòtesis són les següents:

- a) La declaració és vàlida, però se substitueix la identitat de l'agressor per la d'una persona diferent.

vint-i-nou nens que van mirar, el 38% va reconèixer haver mirat, per tant, el 38% va mentir dient no haver mirat, i el 24% no va respondre.

¹⁷ L'experiment amb un familiar es va dur a terme amb nens de tres a cinc anys i les seves mares. La mare estava al corrent de l'experiment i es reunien amb els seus fills i l'experimentador en una sala on hi havia moltes joguines. Allí, els deia que podien jugar amb qualsevol joguina, menys amb la Barbie que estava en una prestatgeria. A continuació, es retirava deixant-los sols. En aquest moment, la mare incitava a l'infant a jugar amb la nina tot agafant-la de la prestatgeria, però just se li trencava. Tractava d'arreglar-la i l'amagava darrere d'una altra joguina demanant-li al nen que «guardés el secret» perquè la podien castigar si es descobria la veritat; i, a més, li prometia que si no ho deia li compraria la joguina que més li agradés. Després es portava els nens a una altra habitació on un entrevistador els feia les següents preguntes: a) «Saps on està la Barbie?»; b) «Li va passar alguna cosa?»; c) «La ha trencat la teva mare?».

b) La declaració és vàlida, però el nen ha inventat informació addicional que no és veraç.

c) El nen ha estat pressionat per una tercera persona perquè formuli una versió falsa dels fets. Aquests casos són aquells en els quals els adults pressionen directa o subtilment als nens perquè declarin fets que no van succeir, o ho facin d'una manera diferent a l'esdevingut per aconseguir beneficiar-se en algun sentit (divorcis contradictoris, discussions per tinences, etc.).

d) Per interessos personals o per ajudar a terceres persones, el nen ha presentat una declaració falsa.

e) A conseqüència de problemes psicològics: el nen ha fantasiat o inventat la seva declaració; no existeix voluntat ni consciència de l'engany.

Resumint, els infants poden mentir, i ho fan per raons molt diferents que l'entrevistador ha de conèixer. A continuació, veurem d'un altre tipus de mentida, aquest cop involuntària, pel que el menor no n'és conscient: la suggestió.

1.3. Els infants tenen major facilitat de suggestió

Existeix la creença social que els infants en general son fàcils d'enganyar i, per tant, que són més susceptibles de suggestió que els adults.

Si bé és cert que va ser complex obtenir resultats concloents en el camp de la investigació empírica vers la suggestionabilitat infantil, a la dècada dels 90 es van obtenir resultats més satisfactoris. Malgrat la gran investigació dels últims anys, hi ha poc consens entre les opinions dels experts. Però, al menys, en un punt s'han posat d'acord: els infants compresos en la franja d'edat dels tres als sis anys són més susceptibles a la suggestió que la resta de subjectes. L'explicació d'aquest fenomen és que entre els tres i els sis anys els infants tenen limitacions en la capacitat cognitiva que encara es troba en desenvolupament. El que tindria com a conseqüència la dificultat per discernir si la font d'on prové cert detall és suggerit o bé percebut, i avaluar si allò suggerit entra en conflicte amb el que ha percebut. (Diges, 2016)

D'altra banda, investigadors com Batterman-Faunce, Goodman, Bruck o Ceci han conclòs que els contextos en què tenen lloc les entrevistes a infants afecten directament a la seva suggestionabilitat, i són contraproductius per obtenir la major informació possible. Aquests factors, que es donen tant per infants com per adults, són (Diges, 2016, p. 167):

«a) La formulació de preguntes de manera intimidatòria o pressionar al subjecte per obtenir una resposta: el nivell d'estrès al que els subjectes es veuen sotmesos és molt elevat amb aquestes tècniques i fa que les declaracions siguin poc fiables.

b) Demanar que es descrigui a persones que només han vist una vegada: la susceptibilitat a la suggestió és major en aquest cas que no pas si se'ls demana que descriguin situacions.

c) Preguntar sobre un succés del qual tenen memòria incompleta o poc segura, com per exemple quan ha passat molt temps.

d) L'ús de l'autoritat: les figures autoritàries són uns recursos tramposos perquè semblaria que l'autoritat porti la serietat per tal que subjecte digui la veritat, però a la vegada aquesta és perjudicial atès que l'infant es veu intimidat i pot afectar a les seves respostes o inclús inhibir-lo i fer que no respongui. Això fa que l'ús d'uniformes sigui especialment desaconsellable en els interrogatoris o entrevistes amb infants.

e) La hipòtesis única o biaix de l'entrevistador: quan l'entrevistador considera que els fets només han pogut ocórrer de certa manera, això fa que inconscientment les preguntes es dirigeixin únicament a esclarir els fets preconcebuts i no a esbrinar la veritat.

f) Les preguntes suggestives, repetitives poden produir una modificació en la memòria de l'infant, la qual és catastròfica atès que no només afecta a la declaració sinó que també la memòria de l'individu queda distorsionada. La repetició d'entrevistes també és una mala idea perquè és inevitable que es reiterin preguntes i el subjecte es veu re-victimitzat; per tant, sempre és millor una entrevista acurada que abasti tots els aspectes a esclarir, que no pas diverses entrevistes puntuals.

g) La introducció d'informació enganyosa, amb això cal esmentar que sovint l'infant és més susceptible de suggestió amb introducció d'informació enganyosa quan (Yuille, 1988): la memòria dels detalls del succés és pobre; la informació falsa es refereix a aspectes perifèrics; quan la font d'informació enganyosa és creïble. Cal afegir als enumerats per Yuille la retenció perllongada, esmentada per Belli i els seus col·legues (1992), que afirmaren que la introducció d'informació enganyosa té major

eficàcia quan la retenció dels subjecte és de períodes de llarga durada, tant en adults com en menors».¹⁸

Malgrat que en les investigacions la suggestibilitat es consideri com a part intrínseca dels subjectes no existeixen proves que així sigui, tal com Davies i Wescott (1999) evidència. Baxter afegeix que els factors situacionals són essencialment els que influeixen en la suggestionabilitat del subjecte; ja sigui infant o adult (Diges, 2016). Ara bé, cal tenir especial cura amb els testimonis d'infants de curtes edats, d'entre tres a sis anys, atès que les recerques realitzades per Ceci, Ross i Toglia el 1987 afirmen que en aquests subjectes augmenta la possibilitat de suggestió entre d'altres en el factor de l'edat i les característiques de l'infant des del punt de vista cognitiu o sociocultural (Silva *et al.*, 2016).

En definitiva, podem extreure d'aquest apartat que cal tenir en compte algunes diferències que els infants poden tenir respecte els adults en les entrevistes, però que això no té cap efecte en termes de veracitat de la declaració. Tal com Yuille (1988) afirma si els infants s'entrevisten correctament són tant capaços com els adults de proporcionar explicacions acurades.

¹⁸ Traducció pròpia.

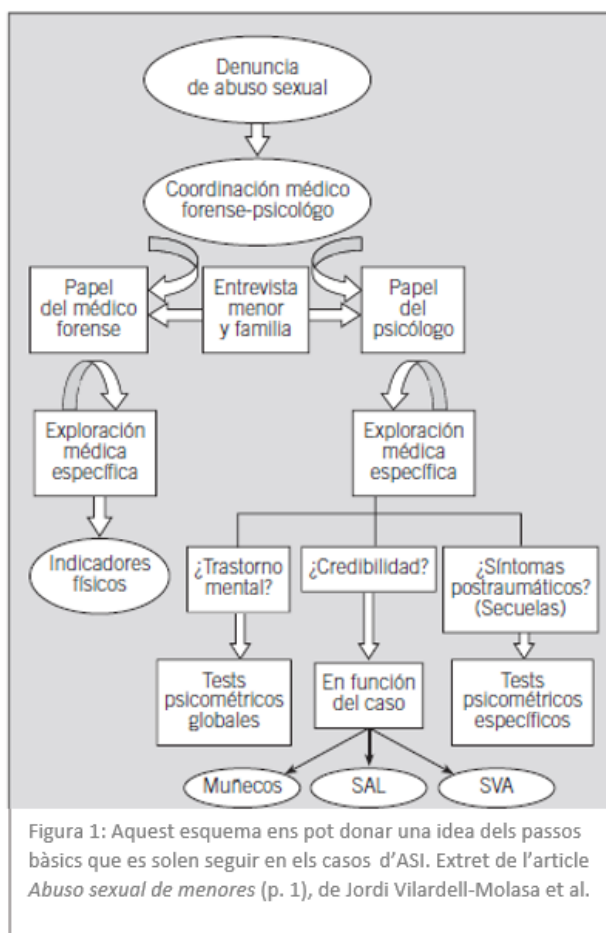
2. El procediment actual des de la denúncia al veredict

Malaauradament, els perjudicis i pràctiques errònies que s'han assenyalat a l'apartat anterior són molt comuns en els casos judicials de presumptes abusos sexuals infantils; és per això que procedirem a il·lustrar quin és el procés actual que es duu a terme, tot identificant-ne els errors, i a l'apartat següent proposaré un nou model on quedin minimitzats els possibles efectes negatius del procediment.

El procés pel ha de passar un infant víctima d'ASI a Espanya, quan l'abús és denunciado, consisteix en (Ercoli, 2003):

- a) El primer pas és la denúncia davant l'organisme policial competent, en el cas d'ASI el més probable és que la iniciativa sorgeixi de l'adult tutor o guardià del menor o bé serveis socials; malgrat la denúncia la pot fer qualsevol adult que tingui relació amb l'infant. A comissaria els policies, que no sempre estan formats adequadament, prenen la primera declaració al menor i als familiars que l'acompanyen.
- b) Si la informació obtinguda es consideri suficient, es passa el cas al Jutjat de Guardia, que realitzarà les diligències necessàries, com separar al menor de l'entorn familiar o detenció del sospitós.
- c) Seguidament es passa el cas al Jutjat d'Instrucció, el qual intruirà les diligències oportunes que acostumen a ser exàmens medico-forense i psicològics, juntament amb la declaració davant del jutge d'instrucció i demés parts. En el 90% dels casos es sol·licita prova pericial, tant d'ofici, defensa o acusació; el que obliga al menor a ser examinat per tants professionals com s'hagi sol·licitat.
- d) A continuació, el cas arriba als Jutjats Penals o a la Audiència Provincial, en funció de la pena sol·licitada.
- e) El judici oral té lloc un cop totes les proves sol·licitades s'han dut a terme, en aquest els informes pericials han de ser ratificats i el menor ha de tornar a prestar declaració (Diges, 1994); malgrat actualment existeixen casos excepcionals on el menor no ha de declarar.
- f) Pronunciament de la sentència uns dies després de la vista.

A continuació em basaré en aquest esquema de Vilardell-Molasa *et al.* (2006) on s'il·lustren alguns dels passos bàsics i característics de casos d'ASI per veure'n el funcionament més clarament:

1) *Exploració física*: La funció del metge forense és, mitjançant l'exploració mèdica física, trobar indicis físics que serveixin per corroborar els abusos sexuals. Però és extremadament complicat trobar evidències que demostrin inequívocament que aquell menor ha estat abusat; així ho afirma Finkelhor (1979). Segons Lamb, Sternberg i Esplin (1994) els exàmens mèdics són útils quan conflueixen dos requisits: quan es produeix un tipus d'abús que deixi rastre, com per exemple que quedin rastre de semen o sang, quan es facin malbé teixits en l'anus o vagina, si es contagien malalties de transmissió sexual, etc.; i que l'examen es dugui a terme de manera gairebé immediata, perquè aquestes evidències cicatritzen o

desapareixen ràpid. Per tant, els exàmens mèdics acostumen a ser poc concloents atès que aquests dos requisits rarament es donen junts, però quan es donen son proves indiciaires gairebé inequívokes d'abús. El que ha de quedar clar és que malgrat el resultat d'aquest examen sigui negatiu no significa que els abusos no es poguessin produir, simplement vol dir que no van deixar proves físiques.

2) *Entrevista policial i judicial*: Aquestes són dutes a terme per un agent de policia que interroga l'infant mitjançant l'entrevista estàndard; que malgrat el seu nom d'estàndard en té poc, perquè no existeix una tècnica concreta d'interrogatori i qui la duu a terme no han sigut metòdicament preparats per dur a terme aquesta funció. Les dues formes d'entrevista tradicionals són (Novo, Velasco, Arce, 2014): la *narrativa* —l'entrevistat explica els fets tal com els recorda, proporciona més quantitat i exactitud d'informació— i la *interrogativa* —l'entrevistador fa un llistat de preguntes i demana a l'entrevistat que les respongui, aquesta darrera ofereix informació més limitada. Els investigadors poden utilitzar qualsevol d'aquests tipus o combinar-los. Bàsicament les entrevistes policials giren entorn un model de recollida d'informació amb la finalitat d'obtenir

la major quantitat possible de dades; però acaben no complint aquest propòsit essencial —com teòricament sí que ho fan les entrevistes forenses. És per això que les entrevistes policials no poden ser utilitzades per a l'avaluació de la credibilitat del testimoni perquè incompleixen els requisits bàsics que una entrevista d'anàlisi de contingut forense necessita per tal de poder determinar-ne la realitat. Aquests requisits són: suficient informació per tal d'avaluar-les correctament, lliures de contaminació i que salvaguardin els drets processals (Yuille, Hunter, Joffe, i Zaparniuk, 1993). El mateix passa amb els interrogatoris judicials en què el jutge i les parts interroguen al testimoni perquè la informació que s'obté habitualment és esbiaixada i limitada (Arce i Fariña, 2012).

3) *L'avaluació psicològica*: per la via de les entrevistes i els exàmens, el psicòleg s'encarrega de fer una exhaustiva exploració psicològica del menor per valorar, per una banda, si l'infant pateix trastorns mentals que puguin afectar a la seva percepció de la realitat mitjançant tests psicomètrics globals; d'altra banda, si la presumpte víctima pateix símptomes post traumàtics típics d'aquest tipus de situacions per mitjà de tests psicomètrics específics d'abusos sexuals. I, per finalitzar, el psicòleg valora la credibilitat del menor mitjançant qualsevol de les tècniques que més s'utilitzen actualment que són:

1) *L'ús de ninots*. Aquesta tècnica tan coneguda socialment és molt empleada en ASI per l'alt grau de credibilitat que es dona a l'infant quan aquest coneix respecte els genitals i obtenció de plaer sexual —el citat factor d'honradesa—. Aquesta tècnica es funda en la creença dels experts que el menor reproduceix en el joc les seves experiències quotidianes i, per tant, són reveladors de la seves vivències. Per a Jordi Vilardell-Molas (2006) aquest és un instrument d'avaluació de credibilitat, però també és utilitzat de moltes altres maneres en les entrevistes. Per exemple, quan l'abús és plantejat com un joc, o bé un secret inconfessable entre abusat i abusador, o s'amenaça a l'infant, pot ser inútil preguntar directament, és per això que aquesta tècnica es considera útil. Un altre ús és el de disminuir l'estrès que el procés judicial produeix al menor perquè s'espera que tingui records plaents que jugar amb ninots li ha generat en altres moments (Freeman i Estrada-Mullaney, 1988). També s'usa per observar com l'infant juga amb els ninots parant atenció en comportaments específics com amenaçar, pegar o tocar els genitals d'aquests. Tanmateix, poden servir per trencar el gel quan la interacció inicial és complicada (Lyon, 2002). Tot i que per a Faller (2003) és més senzill, la seva funció és facilitar la feina del psicòleg en l'entrevista pericial quan els menors tinguin dificultats d'expressió oral.

2) *State Validity Assessment (SVA)*. Coneguda com l'Avaluació de Validesa de la Declaració, és una tècnica d'anàlisi de credibilitat de les declaracions testimonials d'ASI que es

complementa amb la CBCA, que explicaré seguidament. Consisteix en un mètode estrictament sistematitzat que valora si la declaració del menor és un esdeveniment que realment ha tingut lloc o és producte d'influències externes (Cantón y Cortés, 2000). A la vegada, neix amb la finalitat de minimitzar les dificultats cognitives que puguin limitar el testimoniatge de l'infant. Aquesta tècnica està composta per tres etapes fonamentals: l'entrevista semiestructurada amb la finalitat d'obtenir una declaració extensa i precisa; analitzar el contingut de l'entrevista amb el mètode *Criteria Based Content Analysis*; i aplicar la "llista de validesa", que permet que altres elements externs es tinguin en compte (Echeburúa, Muñoz i Loinaz, 2011). El CBCA, conegut com Anàlisi del Contingut de la Declaració Basat en Criteris, permet avaluar la credibilitat mitjançant 19 criteris de contingut (Manzanero, 1996). El principal objectiu d'aquesta tècnica és la detecció de declaracions deliberadament falses i d'aquelles declaracions que són falses malgrat no hi hagi voluntat del subjecte; per exemple, pot solucionar els problemes que les declaracions suggestionades produeixen (Garrido, 2007). De manera que tal i com afirma Garrido (2007, p.15):

«seria erroni afirmar que el valor diagnòstic de la SVA és infal·lible. (...) presenta sèries limitacions. És no obstant un procediment curós, científicament molt ben fonamentat, que permet obtenir una declaració de qualitat del menor, avaluar la seva credibilitat minuciosament»¹⁹.

Malgrat no poder considerar-se prova psicomètrica, és la tècnica d'anàlisi de credibilitat més acceptada a la comunitat forense espanyola (Echeburúa, Muñoz i Loinaz, 2011).

3)*Statement Reality Analysis* (SRA). Coneguda com Anàlisi de la Credibilitat de les Declaracions, és una tècnica alemanya que busca detectar relats auto-generats per diferenciar-los dels relats amb base real. Aquesta té com a base teòrica el model de control de la realitat de Johnson i Raye, el qual dona una explicació de la generació de falsos records en funció de l'origen de tals records. La diferència entre un relat viscut o imaginat, o suggerit, es detecta amb uns criteris que apunten cap a un o altre tipus de relat. L'ús d'aquesta tècnica es practica exclusivament amb menors atès que està ideada per aquests casos (Manzanero, 1996).

4)*Sex Abuse Legitimacy* (SAL). Aquesta és una escala que guia als entrevistadors en l'avaluació de l'ASI, que garanteix que els resultats dels informes pericials sobre la credibilitat de l'infant siguin objectius. Ara bé, l'ús d'aquesta queda limitada, atès que l'agressió s'ha d'haver

¹⁹ Traducció pròpia.

produït per un familiar o conegut de l'infant. Per saber si el presumpte abús s'ha inventat o bé va succeir es tenen en compte només les respostes afirmatives a les preguntes que se li formulin, com més afirmacions es facin més probabilitat existeixen que l'ASI es produís. S'entrevista a l'infant, a l'acusador i a l'acusat per separat i es puntuen per separat, per tal de calcular quin tant per cent han tret en l'escala; si el resultat és menys d'un 10% es consideren declaracions falses, entre 10 i 50% poc concloents, i més de 50% es valida la credibilitat (Gardner, 1987).

Ara bé, respecte aquestes tècniques d'avaluació Manzanero (1996, p.18) adverteix que:

«les diverses tècniques que en l'actualitat poden utilitzar-se per realitzar aquest tipus d'avaluació de la credibilitat d'una declaració estan subjectes a error, [fet pel qual] no és possible parlar de l'exactitud ni de la veracitat d'una declaració en un cas concret. No només en termes de la possibilitat, més aviat impossibilitat, d'avaluar un record o descripció de memòria en aquests dos eixos, sinó també en termes jurídics»²⁰.

Manzanero es refereix a què és el psicòleg a qui li correspon la funció d'avaluar si el relat casa amb els criteris que es consideren associats a ASI, però és el Tribunal a qui pertoca valorar si el fet es va produir o no.²¹ Respecte aquesta valoració de la prova pericial que el jutge, es fa mitjançant el sistema de lliure valoració de la prova, el que implica la necessitat d'una regla que estableixi el grau de confirmació necessari per tal que el jutge doni per provada una hipòtesi (Vàzquez, 2014). Aquesta valoració que el jutge fa ha de ser conforme tres regles: regles de lògica, experiència i ciència. Ara bé, no s'acaba d'entendre com el jutge pot aplicar aquestes regles quan no estan formats en lògics, la experiència no és sinònim de fer bé les coses, i no tenen coneixements científics; llavors, com poden valorar al pèrit amb uns coneixements dels que no disposen?

Ara que ja hem vist com funciona el procediment destacarem els principals errors d'aquest segons la perspectiva de la psicologia jurídica.

²⁰ Traducció pròpia.

²¹ Vegis Manzanero (1996).

2.1. Errors i problemàtiques del procediment actual

2.1.1. Els errors comuns en les entrevistes

La problemàtica sorgeix quan aquestes darreres tècniques són mal emprades pels professionals —rarament formats en psicologia del testimoni, infantil o ASI—, les entrevistes no estan prou estandarditzades i en el rang d'error dels mètodes utilitzats. Això pot portar a males entrevistes on es produeixin errors que afecten negativament a l'obtenció d'informació per a dur a terme el procés judicial o les investigacions policials. En el cas de les policials s'ha comprovat que

«s'aconsegueix una informació molt limitada, les preguntes es formulen per a respostes curtes i fins i tot tancades sense opció de fuga, es plantegen seqüències inadequades de preguntes, es redueix la confiança del testimoni en el procés, es formulen preguntes inductives que contaminen el testimoniatge, s'interrompen les respostes dels entrevistats i s'estableixen seqüències fixes de preguntes (...) A més, les tècniques d'interrogatori usades (...) no donen lloc a una prova forense judicialment admissible»²². (Arce i Fariña, 2012, p. 798)

Respecte a les entrevistes fetes pel psicòleg tampoc no es duu a terme segons una tècnica concreta, el que pot ser perjudicial per a la víctima d'ASI, que es veu sotmesa a entrevistes que no sempre tenen en compte les seves limitacions cognitives. Per dur a terme aquesta prova pericial s'acostuma a utilitzar l'entrevista, en una sola sessió, sense recórrer a altres tècniques que poden ser més fructíferes, com el dibuix o joc. Així ho denuncia *l'Informe de Save the Children*, que revela que

«els contextos inadequats, la manca de temps, les tècniques no idònies, i en alguns casos, les experiències revictimitzants i poc respectuoses» [són deguts a] «la manca de capacitat específica de la major part dels i les professionals que actuen en el procés judicial que concerneix a nens i nenes víctimes i/o testimonis»²³. (Román *et al.*, 2012, p. 39).

²² Traducció pròpia.

²³ Traducció pròpia.

Alguns dels errors més comuns que es porten a terme en les entrevistes policials, interrogatoris fets per jutges o advocats, i entrevistes forenses són: (Muñoz *et al.*, 2016 i Novo *et al.*, 2014):

1) *Preguntes suggestives*. Aquest és un problema que la majoria d'experts adverteixen. Té lloc quan l'entrevistador té una hipòtesis ja formada dels fets o considera certa informació com a veraç, que juntament amb una formulació inductiva de la pregunta en un interrogatori tancat. Això fa que es contamina no només la resposta sinó també el record de l'infant per cassar amb allò que l'entrevistador creu. El que evita aquest tipus d'errors tant comuns són les preguntes obertes en un clima de confiança on l'entrevistat se senti còmode per parlar.

2) *Inadequat ús dels ninots per possibles víctimes de delictes sexuals*. Malgrat és una tècnica molt eficaç quan l'infant no té suficient desenvolupada la parla per descriure els fets, també s'ha de tenir en compte que se'n ha de fer un bon ús. Part de la comunitat científica assenyala que no tenen valor científic al no ser un test estandarditzat, és a dir, que no es pot distingir fefaentment a partir d'aquesta prova quan un nen ha estat abusat o no, per tant, no aporta indicis, ni proves inequívokes. També es critica que l'ús de ninots anatòmics despullats pot induir als mateixos errors que les preguntes suggestives, atès que són suggestius sexualment i poden alterar la memòria (Paúl, 2004). Per això Bruck, Ceci, Francoeur i Renick (1995) conclouen que els ninots anatòmics no haurien de ser utilitzats per a entrevistes a infants menors de cinc anys. Tot i que altres autors com Everson i Boat (2002) consideren que els ninots que simulen cossos humans poden facilitar l'entrevista i també que el nen pugi explicar el fet. No es tracta d'eliminar-ne l'ús, sinó de ser conscients de les limitacions d'edat dels menors, atès que fins els set anys funcionen bé, però més tard perden eficàcia exponencialment. I també tenir en compte que si s'utilitzen ninots anatòmics vestits minimitzen els problemes que presenten, i a la vegada són avantatjosos. Els indicis que poden donar els converteixen en bones eines, però sempre caldran mitjans probatoris que els amplii.

3) *No hi ha una adaptació adequada de l'entrevista als infants*. No sempre es té en compte que els infants disposen de diferències en les capacitats cognitives, que varien segons el rang d'edat en el que es troben, el que comporta que s'hagin de fer petites modificacions en les entrevistes. En el cas dels menors de set anys, tenen limitacions a explicar la història en una temporalitat diferent a la ocorreguda o des de diverses perspectives —tal com estableix la tècnica de l'entrevista cognitiva, de la que més endavant parlarem extensament— pel que, en aquests casos, es recomana ometre aquestes pautes, emprant preguntes obertes i altres estímuls dels records menys complicats que no afectin les respostes.

4) *Reiteració preguntes si no s'obté la resposta desitjada*. Especialment dut a terme per entrevistadors poc hàbils o policies i juristes. En molts casos, va lligat a la hipòtesis única de l'entrevistador, que desitja escoltar el que creu que va ocórrer i, per això, reitera preguntes ja contestades amb anterioritat pel menor.

5) *Introducció d'informació enganyosa*. Aquesta és una tècnica que cal evitar per tal que no es contaminin el testimoni i el testimoniatge per suggestió i contaminació del testimoniatge, atès que el menor pot acabar creient la informació que l'entrevistador li dona és vertadera i aquest fet podria fer que això alteri el seu record.

6) *Influenciar mitjançant l'autoritat*. Per un costat hi ha la mare, que pot ser utilitzada amb afirmacions com «la teva mare m'ha dit que...»; això pot ser perillós, deixant de banda si efectivament la mare va donar aquesta informació o és una invenció dels entrevistadors perquè pot fer que l'infant cregui que la seva mare vol que menteixi o bé que consideri com a certa la suposada versió de la mare per sobre de la seva. A l'altra costat, tenim a l'entrevistador investit d'autoritat —amb uniforme o bata, per exemple—, fet que afecta el contingut de la declaració, doncs inhibeix a l'entrevistat, coarta l'espontaneïtat i sol crear ambients incòmodes per als infants.

7) *Incitar a la víctima a utilitzar la imaginació*. Pot donar lloc a especulacions que no es corresponguin amb la realitat, sinó amb el seu món imaginari.

8) *Ús de premis i càstigs*. Es pot donar el cas que es menteixi per obtenir els premis. Quan l'infant està avorrit o incòmode a l'entrevista, acabar-la també és interpretada com un premi, pel qual no s'hauria de dir res del tipus: «si em contestes X pregunta te'n podràs anar».

9) *Prendre notes durant l'entrevista*. Afecta a l'empatia i a la relació de confiança. Per això, l'entrevista hauria de registrar-se en vídeo per poder tornar a analitzar-la posteriorment, el que evitaria que el menor se sotmeti a més entrevistes innecessàries.

10) *Finalització del compromís sense deixar temps al nen perquè faci una «descompressió» després de la tensió de l'entrevista*. Sol passar que en molt poc temps l'infant passa de la sala d'entrevista als seus pares. En aquest sentit, en una entrevista d'una hora, ha de contemplar-se almenys un període de cinc a set minuts de «descompressió de la xerrada», al·ludint a temes no essencials, fent-ho dibuixar o realitzant algun joc que permetin aconseguir un estat emocional equilibrat per tornar a les seves tasques habituals.

Com s'ha vist, es cometen multitud d'errors en les entrevistes que poden comprometre seriosament el procés judicial i l'interès superior del menor. Però no és l'únic camp on es pot donar aquest fenomen, també passa en el moment del judici oral; com veurem a continuació.

2.1.2. La problemàtica de declarar en el judici oral

El menor es veu sotmès a un gran nombre d'interrogatoris, entrevistes, exàmens i avaluacions durant tot el procés. Però un dels moments que més complicats i durs per l'infant abusat és el de prestar testimoni atge en el judici oral; que pot trigar a produir-se entre 1 i 2 anys (Diges, 1994). Tot aquest temps que transcorre entre la denúncia i la declaració en el judici és contraproductiu per al bon funcionament del procés judicial, atès que el menor pot haver oblidat molts detalls i hi ha més facilitat amb què l'empremta de la memòria sigui modificada per factors externs o interns —com a mecanisme de defensa de la pròpia psique que evita el patiment mitjançant l'emmagatzematge ocult del succés traumàtic.

A més, el fet d'haver de declarar en el judici oral desperta en el menor un gran estrès que afecta a la qualitat de les declaracions, tal com Saywitz i Nathanson (1993) van demostrar en el seu experiment,²⁴ on es conclou que hi ha una relació directa entre l'estrès infantil que provoca la declaració en el judici i el deteriorament de la memòria de l'infant.

Tanmateix, abans de declarar en el judici oral el menor no és preparat psicològicament pel gran estrès que patirà, tampoc se li sol explicar què s'espera d'ell ni què passarà. Les creences errònies i les pors sobre els tribunals i els judicis també haurien de ser dissipades per un psicòleg que acompanyés al menor durant el judici, però això sol passar.

Clarament hi ha una confrontació entre el dret de la víctima a no ser sotmès a més experiències traumàtiques i el dret de defensa de l'acusat. De l'últim, se'n desprèn el principi de contradicció, que atorga el dret a l'acusació a fer preguntes a la víctima, per evitar la indefensió. Tant la jurisprudència del Tribunal Suprem com la de del Tribunal Constitucional —posant d'exemple

²⁴ Es van seleccionar trenta-quatre infants entre vuit i deu anys que participessin en una activitat en la qual dues setmanes després se'ls va entrevistar per comprovar la memòria sobre el fet. La meitat van declarar en una escola i l'altra a una sala de judici d'una universitat. Els que van declarar a la segona van mostrar deteriorament de la memòria i estrès infantil superior als primers. Vegis Saywitz, K., Nathanson, R. (1993).

Sentència del Tribunal Constitucional 174/2011, sala segona, 7 de desembre de 2011, recurs d'ampar 10202-2009— han deixat clar que sempre que el dret a la defensa es vegi salvaguardat, la presència del menor en el judici no és necessària. Per tal que es respecti el principi de contradicció cal que a la fase d'instrucció s'hagi garantit aquest dret; així com disposar de mitjans materials i personal expert (Román *et al.*, 2012).

Un dels únics avenços que s'han produït en aquest camp va ser la promulgació de la Ley Orgánica 8/2006 de 4 de desembre de 2006 i la Ley 4/2015 de 30 de març de 2015, que van reformar la Ley de Enjuiciamiento Criminal. La primera té l'objectiu que el menor no es vegi obligat a confrontar-se visualment amb l'acusat durant les declaracions judicials. La segona, que té impacte sobre l'article 433 LECrim, permet que es practiqui el testimoniatge com a prova anticipada en la instrucció. El requisit és que al menor li manqui maduresa, fet per al qual se li permetria que la declaració sigui portada per experts, podent fer que les preguntes siguin formulades únicament pels experts i excloure a les parts de l'espai on es porti a terme. Sens perjudici, el jutge ha de ordenar-ne la gravació per garantir la contradicció per mitjà de reproducció en el judici i facilitar un mitjà pel qual es puguin traslladar a l'expert les preguntes que es desitgin, i així aquest les formuli a la víctima. Aquest article es veu complementat amb l'article 730 de la mateixa llei, que permet la reproducció en el judici de les declaracions en fase d'investigació del menors per tal d'evitar la revictimització.

Malgrat aquestes reformes, només són opcionals i subjectes a la valoració poc fonamentada del jutge respecte la maduresa de la víctima. Sobre el jutjador recau la decisió d'un tema pel que no ha estat específicament format i sense gaire temps per prendre la decisió. No hi ha un procediment estandarditzat en què s'eviti per a tots els menors el trauma i estrès que genera passar per un judici oral; és una excepció, en comptes de ser la regla.

2.2. Els efectes negatius del procediment actual

En resum, per tot el que s'ha senyalat en aquest segon apartat, els principals perjudicis que el procediment actual conté són:

1) *Victimització secundària* que és descrita per Rodríguez (1989, p.323) com «l'exposició de les víctimes al procés de justícia penal sovint augmenta el trauma que sofreixen i acreix el sentiment de desemparament i frustració, així com de ressentiment perquè no se'ls ha ofert protecció o

recursos adequats»²⁵. Tamarit (2006, p.32) en fa una definició més acotada al tema que ens ocupa, dient que és

«el conjunt de costos personals que té per a la víctima d'un fet delictiu la seva intervenció en el procés penal en el qual aquest és objecte d'enjudiciament. El concepte comprèn els efectes traumàtics derivats dels interrogatoris policials o judicials, l'exploració mèdic-forense o el contacte amb l'ofensor en el judici oral»²⁶.

Per a Gutiérrez (2015), és simplement maltractament institucional. Aquest efecte es potencia quan la víctima és un infant —especialment en els casos d'ASI per la mateixa naturalesa de l'agressió— donat que el menor és una víctima especialment vulnerable.

La victimització secundària és pràcticament inevitable en els processos judicials actuals en casos d'ASI, que sotmeten a les víctimes a repetides entrevistes, exàmens, interrogatoris i anàlisis, per part de tot tipus de professionals experts —o inexperts. Per a Arrieta (2014), el procés judicial està plegat d'elements amb els que el menor no se sent còmode atès que no hi està familiaritzat al no formen part de la seva quotidianitat, com ara els símbols, la solemnitat i rigidesa de les formes, la fredor dels jutjats, la indumentària dels juristes, el vocabulari, etc. Tot això comporta una victimització secundària de l'infant. Per la seva part, González *et al.* (2013, p.231) afirmen que la continua exposició a entrevistes provoca la revictimització, que pot produir

«d'una banda, la contínua re-experimentació d'emocions negatives associades a la vivència traumàtica; i per un altre, la sensació de descrèdit, principalment si les seves declaracions són fortament qüestionades per la defensa de l'acusat, que afectarà a la seva autoestima i afavorirà el manteniment o desenvolupament de sentiments de culpa. Ambdues qüestions interferiran amb una evolució terapèutica positiva»²⁷.

²⁵ Traducció pròpia.

²⁶ Traducció pròpia

²⁷ Traducció pròpia

I Manzanero (1996, p.21) afirma que «en ocasions, tractant-se de nens petits, no viuen el succés com un abús sexual al mancar-los els coneixements suficients per interpretar-lo, sinó més aviat com una simple agressió, i es la resta del procés el que els pot afectar negativament»²⁸.

Tot i que és cert que hi ha alguns ítems difícils de canviar per tal que aquesta revictimització no es produeixi, d'altres són més que necessaris i urgents de modificar, per tal que la víctima, que ja està prou traumatitzat pel fet delictiu, no pateixi més seqüeles psicològiques per culpa del procés.

2) *Escassa obtenció d'informació*. Com s'ha vist, les entrevistes policials i judicials no donen lloc a la informació suficient per ser proves i estan subjectes a biaixos de l'entrevistador. Que els entrevistadors no estiguin degudament formats en psicologia fa que la informació sigui menor de la que es podria —s'obstaculitza la investigació— i és poc vàlida —no útil des de l'òptica psicològica—, fet que produeix que no poden utilitzar-la per avaluar a l'infant. Sense mencionar el deteriorament que es produeix amb un mal interrogatori al menor, que pot contaminar el testimoni. Per aquests motius i amb l'objectiu és reduir al mínim el nombre de declaracions del menor, Manzanero (2010) encerta en proposar que sempre que sigui possible en casos d'ASI —principalment, però seria bo sempre que la víctima sigui menor— s'hauria de prescindir de la declaració policial per traslladar el cas al Jutjat de Guardia, on es preconstitueixi la prova. Aquests defectes es poden donar també en l'entrevista forense, atès que no existeix un model estàndard d'aquesta entrevista; això passa perquè, a part que es dedica escàs temps a entrevistar, pot ser que no s'obtingui tanta informació com es podria amb altres mètodes que s'ha provat que són més eficients (Novo, Velasco, Arce, 2014).

3) *Deteriorament de la prova*. Amb pràctiques com abús de preguntes de resposta curta, interrupcions de les explicacions de l'entrevistat o ordre inapropiat de les preguntes; fan que s'obtingui menys informació, més imprecisa i que aquesta estigui esbiaixada (Fisher, Geiselman, Raymond, 1987). Com González *et al.* (2013, p.236) afirmen

«aquestes situacions de victimització, per les seves característiques (clandestinitat, absència de testimonis i falta d'evidències físiques), doten d'un major protagonisme a l'indici cognitiu (testimoni de la víctima-testimoni) com a element probatori, que,

²⁸ Traducció pròpia.

en aquest tipus de víctimes, és més fàcil de contaminar per les seves especials condicions cognitives»²⁹.

4) *La manca d'especialització dels professionals*. A Espanya, la especialització per intervenir en processos judicials on la víctima sigui menor d'edat no és imperativa legalment; mentre que si ho és quan el menor és l'acusat o en els estàndards europeus i internacionals. Per tant, els jutges, fiscals i advocats d'ofici tenen l'obligació de formar-se en aquest àmbit —atès que actualment és rar que així sigui— per poder incidir en diversos aspectes clau del procés. Tampoc pels pèrits adscrits als jutjats és obligatòria per llei aquesta formació específica, només se'ls requereix una llicenciatura en psicologia o treball social (Román *et al.*, 2012); fet pel qual en molts casos no compten amb la suficient capacitat per peritar en psicologia infantil, i molt menys d'ASI. Hi ha una manca manifesta i descarada de protocols en les actuacions d'aquests «professionals», així com a les Clíriques Medico-forenses en què no existeixen estàndards d'actuació davant aquests casos. Com Román *et al.* (2012) apunten, és francament preocupant que l'especialització dels professionals que intervenen en casos judicials d'ASI sigui voluntària en comptes de ser una condició necessària de contractació laboral.

5) *Contaminació de la informació*. El biaix de l'entrevistador i la manca d'entrenament o de coneixement pot portar a la suggestió, sovint involuntària, per part de l'entrevistador mitjançant les seves preguntes. Això, en els casos d'ASI on la única prova acostuma a ser l'empremta de la memòria de la víctima, és molt contraproductiu, perquè s'està viciant la única prova, el que pot portar al sobreseïment. El temps transcorregut entre la denúncia i la pràctica de la prova també és un greu problema atès que fa que la prova pugi ser contaminada per elements externs i interns.

6) *Dilacions injustificades en el procés judicial*. Malgrat el mandat de l'Administració de Justícia d'atorgar prioritat als casos d'ASI i la celeritat del procés, sovint hi ha manca de diligència del Ministeri Fiscal, sobretot en la proposta d'activitat probatòria i l'impuls del procediment (Román *et al.*, 2012). Aquestes dilacions comporten que els processos s'allarguin durant anys, tal com es pot veure a la meitat de casos analitzats a l'*Informe de Save the Children* o segons Diges (1994), que diu que es pot trigar d'un a dos anys a celebrar el judici oral. Això comporta altra vegada una victimització secundària perllongada pel fet que el judici oral trigarà encara un llarg temps a celebrar-se, durant tot aquest període el menor és etiquetat de «víctima»; enrederin la cura del trauma, o més aviat fent-lo més gros. La Circular 3/2009 de la Fiscalia General de l'Estat (p. 12)

²⁹ Traducció pròpia.

demana als Fiscals que siguin actius en el procés per tal que els retards en el procés amb la finalitat que no s'obstaculitzi la cura de la víctima, atès que «la recuperació emocional del menor no comença fins la resolució del cas»³⁰.

Tanmateix, aquesta llarga durada dels casos d'ASI poden ser perjudicials pel menor en el sentit que si l'abús és perpetrat per un familiar, és molt difícil resoldre el conflicte d'altra manera que no sigui mitjançant una sentència ferma —si és que així es resol—; el que fa que l'acusat pugui continuar abusant o intimidant del menor durant tot aquest període d'espera. Per tant, el menor no està en absolut protegit amb aquest perllongat procés judicial.

7) *L'estrès infantil*. Crear situacions d'estrès a l'infant fa que l'efecte d'informació enganyosa es potencii i és contraproductiu per a recordar detalls de l'esdeveniment; així ho van demostrar empíricament autors com Peters (1997) a través d'experiments de simulació de situacions d'estrès. Aquest estrès acostuma a produir-se quan el menor ha de declarar davant la policia, els psicòlegs, psiquiatres, etc., i especialment quan ho ha de fer en el judici. Sotoca et al. (2013, p.19) ho diuen molts clar:

«els abusos sexuals són una forma de maltractament infantil susceptible d'afectar negativament al procés de desenvolupament del menor. La intervenció del Sistema de Justícia a la investigació d'aquest tipus de delictes pot amplificar el mal psíquic, amén de ser generador per sí mateix d'estrès i malestar en el nen»³¹.

Per la seva banda Diges i Alonso-Quecuty (1995) van demostrar que la creença infantil sobre els jutjats és que són llocs on acudeixen les persones dolentes, i que si els infants hi van pot ser que acabin a la presó. Aquests mateixos autors van determinar els indicadors d'estrès que tenen més influència sobre el menor:

1. Els diversos i exhaustius interrogatoris als quals s'enfronta el nen.
2. El temps que transcorre des de la denúncia fins al judici.
3. Estar sol, tant física com emocionalment, durant el judici.
4. Trobar-se cara a cara amb el denunciat.
5. La proximitat de l'advocat o fiscal; els qui poden acusar-lo de mentir.

³⁰ Traducció pròpia.

³¹ Traducció pròpia.

6. Les figures d'autoritat del procés; com advocats, jutges o fiscals.
7. El públic assistent.
8. Els uniformes i indumentària específica dels actors del procés.
9. Parlar en veu alta.
10. No comprendre el vocabulari legal.

Ara que s'han vist les negligències de l'actual procediment i els evidents perjudicis que comporta, no només pel bon funcionament del procés sinó també pel menor, és clara la urgent necessitat d'un canvi en la teoria i en la pràctica dels protocols seguits en casos d'ASI.

3. Proposta d'esmena dels defectes del procés actual

Les reformes introduïdes amb el nou Estatut de la Víctima del Delicte de 2015 permeten la gravació de la declaració durant la instrucció amb l'objectiu de protegir la víctima de possibles danys psíquics, represàlies i victimització secundària, així com reduir el nombre d'interrogatoris i protegir la intimitat. Però aquesta reforma no dedica la suficient atenció a aquest col·lectiu tant vulnerable davant el procés judicial. Deixa pendents molts altres temes, que, com ja s'han assenyalat, comporten perjudicis pel menor i per l'eficàcia del procés judicial, i ni tan sols són mencionats a la llei. En definitiva, caldria emplenar aquest buit de l'ordenament espanyol en aquesta matèria per dur a terme una verdadera reforma que protegeixi el procés i també al menor. És necessari un estatut específic de protecció de les víctimes i testimonis menors en el procés judicial, tal com proposen Román *et al.*, (2012), en què les mesures de protecció al menor fossin una norma, i no una excepció, on s'estandarditzessin els protocols i mètodes, s'exigís la creació d'infraestructures adients, i que la formació dels professionals fos obligatòria.

En aquest apartat final, em centraré a desenvolupar dos aspectes essencials per tal de crear un protocol estandarditzat pels processos judicials en casos d'ASI: per una banda, un mètode d'entrevista que sigui sempre utilitzat en aquests casos per evitar la ineficàcia del procés; i, per l'altra, a crear un nou protocol d'actuació judicial per tal de reduir efectivament el nombre d'entrevistes. Després d'investigar les principals tècniques i tipus d'entrevistes, he conclòs que *l'entrevista cognitiva millorada adaptada* als diversos rangs d'edat dels menors és el tipus d'entrevista més fiable. I, fent una labor de dret comparat amb altres països, m'he fixat en els estats pioners a estandarditzar el procés judicial a seguir en aquests casos, com Argentina o Perú, que tenen implantada *l'entrevista única* per salvaguardar els drets dels menors abusats.

Per tant, l'objectiu és, per un costat, facilitar l'obtenció de la major informació possible de la manera més eficient amb *l'entrevista cognitiva millorada adaptada*; i, per l'altre, intentar que aquest procés no empitjori la situació ja de per si traumàtica de l'infant amb l'entrevista única. A continuació, explicaré el seu funcionament i les avantatges que suposa per sobre del procés que actualment es duu a terme.

Aquesta proposta ha estat elaborada en atenció al protocol de prova preconstituïda proposat per González *et al.* (2013) i Sotoca *et al.* (2013). Així com atenent a diversos estudis de psicologia del testimoni de reconeguts autors. I també al procés d'EU que alguns països ja tenen implantat —com Perú, Bolívia, Xile o Honduras. Especialment m'ha cridat l'atenció el protocol utilitzat a Argentina, elaborat per Peláez (2012), al combinar l'EU i ECM, que és la proposta que em sembla més rigorosa.

3.1. L'Entrevista Cognitiva Millorada (ECM) adaptada als menors

Crec que ha quedat plasmada a l'apartat anterior la urgent necessitat d'un procediment d'entrevista realment estandarditzada —no només de nom sinó a tots els efectes i en tots els casos d'ASI—. Els no poc freqüents errors dels entrevistadors comporten perjudicis per l'esclariment dels fets en la investigació, contaminació de l'indici cognitiu del testimoni que afecta a l'eficàcia del procés, i no tenen en consideració els drets del menor.

Però si decidim estandarditzar una entrevista cal que l'escollim a consciència. Colwell, Hiscock-Anisman i Memmon (2002) enumeren els requisits que una entrevista eficaç hauria de tenir:

1. Obtenir el màxim d'informació possible
2. Tenir cura de la integritat del procés d'investigació
3. Evitar que es contaminin els records
4. Intentar no traumatitzar a la víctima

Ens semblen punts molt encertats que es veuen complerts per un tipus d'entrevista que Fisher, Geiselman i Amador van publicar el 1989, l'*Entrevista Cognitiva* (en endavant, EC). Aquesta va ser ideada per seguir aquests requisits que acabem de veure, però sobretot posa èmfasi en la eficient recuperació d'informació de la memòria dels testimonis, atès que en recull entre un 25% i 35% més que l'estàndard, i és principalment informació correcta —i un mínim increment d'incorrecta (Köhnken, Milne, Memon, Bull, 1999)—. El que caracteritza l'EC és que combina la tècnica interrogativa i la narrativa en una seqüència adient que la fa molt eficient. L'EC té dos pilars teòrics essencials, el primer ve donat per la investigació de Tulving i Thomson, que afirmen

que s'ajuda a recordar quan es superposa l'empremta de la memòria i l'ajuda al record. El segon, ve donat deu anys més tard pel mateix Tulving, que va descobrir que disposem de diversos canals de recepció de la memòria d'un fet determinat, de manera que si un recorda no es pot obtenir per un canal, es pot obtenir per un de diferent (autors citats per Novo, Velasco, Arce, 2014).

L'EC va ser perfeccionada per Fisher i Geiselman (1992) donant lloc a l'*Entrevista Cognitiva Millorada* (en endavant, ECM), que afegeix elements que complementen les quatre tècniques de recuperació de memòria de l'EC —record lliure, reinstauració de contextos, recordar en un l'ordre temporal diferent, i canvi de perspectiva—. L'ECM és l'entrevista que proposo utilitzar de manera obligatòria en els casos d'ASI en vistes a l'alt grau d'informació quantitativa i qualitativa que aporta. Aquesta està composta per 11 fases, a saber (Novo, Velasco, Arce, 2014):

- 1) *La presentació*. Es trenca el gel, és essencial per generar confiança entre l'entrevistat i l'entrevistador, així es poden adreçar a l'altra pel nom.
- 2) *La creació d'atmosfera acollidora*. És necessari que l'ambient sigui relaxat i agradable, es pot aconseguir amb una interacció natural liderada per l'entrevistador que li pot fer preguntes a l'entrevistat sobre gustos, aficions, etc.
- 3) *Explicar l'objectiu de l'entrevista*. És important que l'entrevistat sàpiga la finalitat amb la qual l'entrevistador li farà les preguntes. D'aquesta manera l'entrevistat és informat del tema de què versaran les qüestions i se li demana que es focalitzi en aquest succés.
- 4) *La reinstauració de contextos mentals*. Per tal que la informació que s'activa en la memòria constitueixi un índex contextual rellevant cal que es faci un treball de recreació mental del context físic i psicològic del succés. Així es crea una imatge mental del succés que transporta a l'entrevistat al moment del succés en tres sentits: *percepcions* —«recorda les olors/sorolls, etc.»— *emocions* —«pensa com et senties»—, i *seqüència* —«rumia què estaves fent». La recuperació d'informació contextual que acompanya el succés que es vol recordar fa que la informació correcta aportada augmenti.
- 5) *El record lliure*. Se sol·licita al testimoni que expliqui tot allò que recorda amb detall, per insignificant que pugui semblar la informació, així com que relati també allò del que no està del tot segur. Més endavant ja es preguntarà sobre el grau de seguretat de la informació. Aquesta tècnica és útil per esquivar barreres que limiten la informació tant a nivell qualitatiu —el testimoni acostuma a pensar que l'entrevistador disposa de molta informació del succés, el que fa que ometi

detalls— com quantitatiu —pot ser que consideri com a no rellevant alguna informació, pel que no la relati—.

6) *La preparació per l'interrogatori*. Es demana a l'entrevistat que es focalitzi i concentri, que digui el que li passi pel cap activant imatges. L'interrogat pot dir «no ho sé» o «no ho recordo» si no pot respondre.

7) *L'interrogatori adaptat al testimoni*. És important que l'interrogatori s'adapti a la seqüència en què l'entrevistat recorda el succés. Per això les preguntes es fan en funció de la imatge mental que en aquell moment s'activi i es passarà a la següent pregunta només quan s'hagi acabat amb aquesta.

8) *El record des de diverses perspectives*. El testimoni es inquirir a fer un exercici de canvi de perspectiva, tot relatant el que veuria un altra persona —que pot ser la víctima, l'acusat, etc.— durant el succés. Aquesta tècnica estimula la memòria, el que pot ajudar a recordar alguns detalls.

9) *Record en ordre temporal invers*. Es requereix a l'entrevistat que expliqui el succés un cop més, però aquesta vegada en un ordre temporal diferents —com: del final al principi, des del mig cap endavant o enredera, etc.—. Aquesta fase té la finalitat de recuperar petits detalls, a la vegada que minimitza l'efecte que les expectatives, esquemes cognitius i coneixements previs poden tenir sobre el testimoni. Amb aquest exercici es pot diferenciar si el relat ha sigut un succés real o no perquè es descobreixen més indicis d'engany quan es relata en un ordre diferent, pel que servirà per avaluar la credibilitat del testimoni.

10) *El resum*. L'entrevistador farà una síntesi de tot allò que hagi dit el testimoni, amb les mateixes expressions que aquell hagi utilitzat.

11) *Tancament de l'entrevista*. Per reduir la tensió i estrès generat és necessari que es dediquin uns minuts a fer una «descompressió», per fer-ho es pot mantenir un diàleg més banal, com a la fase 2). S'intenta que l'entrevistat marxi amb una percepció positiva del procés.

Malgrat l'ECM pot ser que sigui el millor mètode per aplicar amb infants segons Memon i Bull (1991), cal tenir en compte les especials característiques cognitives dels menors que fan que siguin necessàries algunes modificacions en l'aplicació de l'entrevista. Al entrevistar s'ha de tenir en compte que (tot els autors d'a continuació són citats per Novo, Velasco, Arce, 2014):

- Bauer i Mandler van descobrir que quan el menor té més èxit recordant és el context en el que es troba és significatiu i familiar.
- El llenguatge de l'entrevistador s'ha d'adaptar a les capacitats cognitives del menor, així com les instruccions d'allò que se li demana.
- L'edat és un factor clau respecte la quantitat de detalls i exactitud de la informació que es dona mitjançant la tècnica del record lliure; que incrementen amb l'edat segons Davies.

A efectes d'adaptar l'ECM a les especials necessitats dels menors el 1997 Bull va crear un protocol d'entrevista d'aplicació més senzilla que consisteix en un pas preliminar i quatre fases de l'entrevista. A continuació, s'exposaran aquestes fases plasmades per Arce, Novo, Alfaro (2000) i millorades per González *et al.* (2013):

0) *Fase preliminar*. No és imperatiu, però és molt útil obtenir informació del menor abans d'entrevistar-lo respecte la seva maduresa —física, social i sexual—, estat evolutiu, dinàmica familiar i capacitat cognitiva. És molt útil entrevistar-se amb qui ha percebut les senyals d'abús en el menor i persones més properes a la víctima.

1) *Enteniment i compenetració*. Per d'obtenir el màxim d'informació possible és estrictament necessari que el menor se senti còmode i estigui relaxat. Parlar sobre temes quotidians, preguntar sobre l'escola o amics, etc. pot ajudar a què el menor se senti menys violent quan hagi de parlar de temes més delicats. Estic d'acord amb González *et al.* (2013) quan diuen que la finalitat d'aquesta primer fase és l'establiment del rapport³² amb la víctima, preparar-lo per al desenvolupament de la prova, valorar el seu nivell de desenvolupament cognitiu (desenvolupament lingüístic i nivell de raonament i coneixements), i apreciar el desenvolupament de les seves habilitats socials. També aquesta fase és important per afavorir l'atenció i la sensació de seguretat.

Quan el menor ja està còmode se li donen instruccions per la resta de l'entrevista, i se li recorda que cal que digui la veritat —important remarcar-ho pels menors que es senten culpables—.

³² Quan parlo de rapport em refereixo a la sensació de sintonia psicològica i emocional en la que dos o més individus es troben; el sinònim podria ser simpatia. Per tal que això passi cal que conflueixin tres comportaments conductuals: positivitat, atenció i coordinació.

2) *Record lliure*. Es demana a l'infant que expliqui tot el que recordi del succés abusiú i de l'abans i el després; sense fer preguntes concretes, només ajudar-lo si ho necessita. Cal tenir en compte que sovint el menor pot creure que no ha d'explicar els fets o que l'entrevistador disposa de tota la informació. Per això la postura de l'entrevistador ha de ser d'escolta activa i atenta, sense intervenir en les pauses llargues.

3) *L'interrogatori*. Un cop el record lliure hagi finalitzat es formularan preguntes en aquest ordre:

Preguntes obertes. Aquestes poden aportar informació sobre aspectes que no estiguin del tot clars. És important tenir en compte que preguntar «per què?» pot donar lloc a culpabilitat i que cal evitar repetir preguntes o demanar que es repeteixi la resposta pot ser interpretat pel menor com que han respost erròniament o crítica.

Preguntes específiques no suggestives. També aclariran alguns continguts obtinguts i cal tenir en compte el nivell de desenvolupament del menor al formular-les. S'ha de ser molt curós en com es plantegen les preguntes per evitar la suggestió.

Preguntes tancades. És una alternativa subsidiària en cas que les altres preguntes no funcionin per obtenir la informació desitjada. Cal evitar preguntes amb només dues alternatives, atès que el menor sol escollir la primera alternativa; sobretot en el cas que sigui «sí». Recordar que pot dir «no ho sé» o «no ho recordo», si s'escau.

Preguntes suggestives. Es tracta de mesurar la suggestionabilitat de l'entrevistat mitjançant preguntes deliberadament suggestives. Estic d'acord amb el seu ús sempre que es tingui en compte que la informació obtinguda pot no ser exacta i que no es contamina la prova alterant l'indici cognitiu.

Preguntes de confrontació. Aquesta és una innovadora aportació que fan González *et al.* (2013). Només es realitzaran aquestes preguntes quan la víctima hagi proporcionat informació contradictòria a la mateixa entrevista o en d'altres de posteriors i la present; amb l'objectiu d'esclarir quina informació és correcta.

4) *Conclusió i «descompressió»*. L'entrevistador farà un resum de la informació obtinguda i qüestionarà al menor si és correcte. A continuació, es farà el tancament de l'entrevista tot mantenint una conversa sobre temes neutrals; es «descomprimeix» emocionalment al menor per alliberar la tensió i estrès que l'entrevista li pot haver causat. També s'agraeix la col·laboració i se li explica que les seves respostes no eren errònies.

Com es pot veure, moltes fases queden eliminades en aquesta versió que Bull proposa, essencialment la inversió de l'ordre temporal i la del canvi de perspectiva. Això té molt sentit, atès que aquestes tècniques requereixen d'una capacitat cognitiva molt desenvolupada —fins i tot per un adult pot ser complicat d'entendre i aplicar— i demanen molt temps per ser ben aplicades. Alhora podrien fer que es creessin nous records, cosa que es vol evitar. La fase que sí que he trobat a faltar és la de recuperació de contextos mentals, que crec que seria beneficiós simplificar-la per poder ser aplicada a les entrevistes infantils. I em sumo a Manzanero (1996) en considerar adequats com a procediments auxiliars demanar a l'infant que dibuixi i l'ús de ninots —que es pot dur a terme durant l'etapa 1) amb l'objectiu de trencar el gel i observar comportaments—; però simplement com una ajuda i no com a tècnica principal.

També crec que és important recalcar el fet que els infants no acostumen a respondre productivament als contextos i mètodes d'entrevista rígids, pel que és important que l'entrevista sigui flexible (Carrasco, 2012). Un altre detall molt important a tenir en compte és que l'entrevista ha de ser gravada —en vídeo si pot ser, així no s'han de prendre notes i és més exacte que només gravar la veu— per tal que posteriorment s'apliquin les tècniques d'avaluació de credibilitat; anàlisis que ha de ser dut a terme per dos professionals independents experts en el funcionament de la memòria que es posaran d'acord en les conclusions de l'informe final, per evitar biaixos interpretatius (Manzanero, 1996).

Així doncs, l'entrevista que proposo que sigui utilitzada en tots els casos d'ASI és l'ECM adaptada a cada infant segons les seves necessitats i desenvolupament. Però també cal dir que malgrat tots els aspectes positius, també té alguns inconvenients: es necessita la col·laboració del testimoni per tal de poder utilitzar aquesta entrevista; si no, és impossible. Però això quedaria resolt fent que el menor se sentís còmode, no pressionar-lo i incentivar-lo per tal que se centri en imatges mentals internes. Un altre possible inconvenient és la complexitat de la seva aplicació. Des del meu punt de vista, això no suposa un problema, atès que és esmenat mitjançant entrevistadors ben entrenats. Per tant, proposo la formació específica de tots els entrevistadors que duguin a terme aquesta entrevista a menors per tal de la seva eficàcia i el benefici dels infants.

Finalment, destacar que l'ECM hauria d'ajudar a pal·liar l'efecte de la victimització secundària, tal com opinen Arce i Fariña (2012), perquè quan s'aplica aquesta entrevista, si es fa correctament, el trauma generat a l'infant és molt menor que en d'altres tipus d'entrevistes. A la vegada, aquesta entrevista al ser molt eficient, ser gravada en vídeo i dur-se a terme en una sola sessió, redueix considerablement el nombre d'entrevistes necessàries en el procés. Això facilitaria l'aplicació de l'Entrevista Única, de la que es parlarà a continuació.

3.2. L'Entrevista Única (EU)

La protecció de la víctima d'ASI causant el menor impacte possible en aquesta durant el procés penal es veu reflectida a Espanya a la Ley Orgánica de Protección Jurídica del Menor, l'Estatuto de la víctima del procedimiento penal; que transposen la normativa internacional de la Directiva Europea 2012/29/UE, la Convenció de Drets del Nen i el Conveni del Consell Europeu per la protecció dels nens contra l'explotació i abusos sexuals. Sense oblidar l'interès superior del menor, que, a banda de ser un dret, també constitueix un el principi constitucional espanyol. Però aquest principi no es veu suficientment complert per la justícia espanyola, tal com ja s'ha vist. Si bé és cert que l'ordenament jurídic espanyol ha fet gran avenços amb la nova redacció de l'article 448 i 707 LECrim, aquests no són suficients. L'actual article 448.3 LECrim diu que les declaracions de menors es «podran» dur a terme sense confrontació visual amb l'acusat, mentre que en la reforma anterior s'establia l'obligació que aquesta confrontació visual no es produís en casos de menors víctimes en el procés judicial; per tant, acaba essent una involució, no pas una evolució. A la vegada, l'actual article 707.2 LECrim estableix que «quan resulti necessari» per minimitzar els perjudicis del procés o diligències en el menor, s'evitarà la confrontació visual amb l'acusat practicant la prova testimonial utilitzant tecnologies de la comunicació. Pel que es podria interpretar la obligació quan el menor és víctima en el procés penal, tot i que no està del tot clar. També és important destacar que la lentitud de la justícia espanyola afecta molt negativament els casos d'ASI, atès que al existir un espai temporal tant gran entre la denúncia i el judici oral i les múltiples entrevistes i interrogatoris als que es sotmet el menor, l'empremta de la memòria es deteriora; pel que la prova testimonial també ho fa. En vista que l'actual procediment judicial —i no judicial— no compleixen l'imperatiu de causar el menor impacte a la víctima d'ASI —i, a més, causa estrès, traumes, victimització secundària, etc.— crec que és el moment d'introduir un canvi per tal de què es compleixi el principi esmentat.

És per tot això que proposo la implantació de l'Entrevista Única (en endavant, EU), que des del meu punt de vista és la única manera de complir amb l'efectiva salvaguarda dels drets dels infants víctimes d'abusos sexuals. Aquest és un procediment d'entrevista reservat on només hi participen el jutge, el fiscal, el psicòleg, l'advocat d'ambdues parts, els pares o els responsables del menor i la pròpia víctima. Un psicòleg especialitzat efectua l'entrevista al menor, amb instruccions del fiscal i és duta a terme en unes instal·lacions específiques i adequades anomenades Cambra de Gesell, en circumstàncies idònies. La Cambra de Gesell és una sala que es troba separada d'una segona sala per mitjà d'un vidre unidireccional que fa que el psicòleg i el menor puguin ser observats pel jutge, els advocats, els pares i el fiscal sense que el menor se'n adoni. Dins la sala de l'entrevista hi ha un equip de gravació discret que deixa constància del procés, i la disposició de l'espai està encarada a generar el menor estrès possible a la víctima, per tal que se senti tranquil i confiat. És important que es disposi d'aparells tecnològics adequats per que el psicòleg traslladi a l'infant les preguntes que els membres situats a la sala contigua li formulin.

Cámara de Gesell herramienta para esclarecer abusos sexuales

La Cámara de Gesell es una habitación acondicionada para permitir la observación de víctimas de abuso sexual, ya sean niños (as) o adultos y de violencia doméstica durante una entrevista con psicólogos, con el propósito de esclarecer el delito.

Los profesionales, a través de técnicas especializadas y modelos aprobados internacionalmente, buscan que la víctima relate la presunta situación del sometimiento sexual.

La cámara está conformada por dos ambientes separados por un vidrio de visión unilateral, los cuales cuentan con equipos de audio y de video para la grabación de la entrevista la víctima que será utilizada como prueba anticipada en un juicio de delitos sexuales.

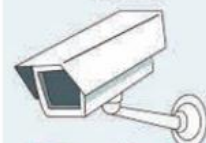
- 1 El Juez**
Está oyendo el interrogatorio hecho a la víctima por el fiscal y el defensor de la persona acusada.
- 2 El Secretario**
Es la persona que está tomando nota de lo que sucede en la sala de trabajo.
- 3 El Fiscal**
Es quien dirige la investigación y quien proporciona las preguntas al psicólogo para que las traslade al entrevistado sin afectar sus emociones.
- 4 Defensor**
Es el representante legal de una persona bajo arresto y con cargos por la violación de la ley.

- 5 El Técnico**
Es la persona que está grabando las imágenes y los audios de las víctimas, además embala el disco con la declaración y lo entrega al fiscal asignado al caso.
- 6 El Psicólogo**
Es el experto que hace las preguntas a la víctima en su lenguaje sin distorsionar el concepto de las partes.
- 7 Víctima**
Es el la persona afectada que relata los hechos ocurridos.

Espejo falso
Permite ver hacia adentro la sala de entrevistas, mientras el psicólogo está evaluando a la víctima.

Micrófonos y cámara de video
Están ocultos bajo el aislante de las paredes de donde se realiza la entrevista con la persona afectada.

Monitor
Muestra las imágenes que las cámaras captan en la sala de trabajo.

Figura 2: cámara Gesell, extreta de <http://www.laprensa.hn/sucesos/752847-410/habilitan-en-san-pedro-sula-moderna-c%C3%A1mara-de-gesell>

L'entrevista és enregistrada en vídeo per poder passar a ser prova preconstituïda de testimoniatge amb la finalitat que el menor no hagi de declarar en el judici oral ni se li facin més entrevistes innecessàries. Per això cal que es conservi el mitjà de prova fins el judici oral, on es reproduirà; el que obliga a no trencar la cadena de custòdia durant tot aquest temps. S'ha de parar atenció a què el dret a la defensa contradictòria de l'acusat està essent respectat, atès que se li permet

contestar i interrogar al testimoni durant el testimoniatge anticipat mitjançant les preguntes que la defensa pot adreçar al psicòleg per tal que les traslladi adequadament al menor.

Aquest protocol d'EU consta de 3 etapes:

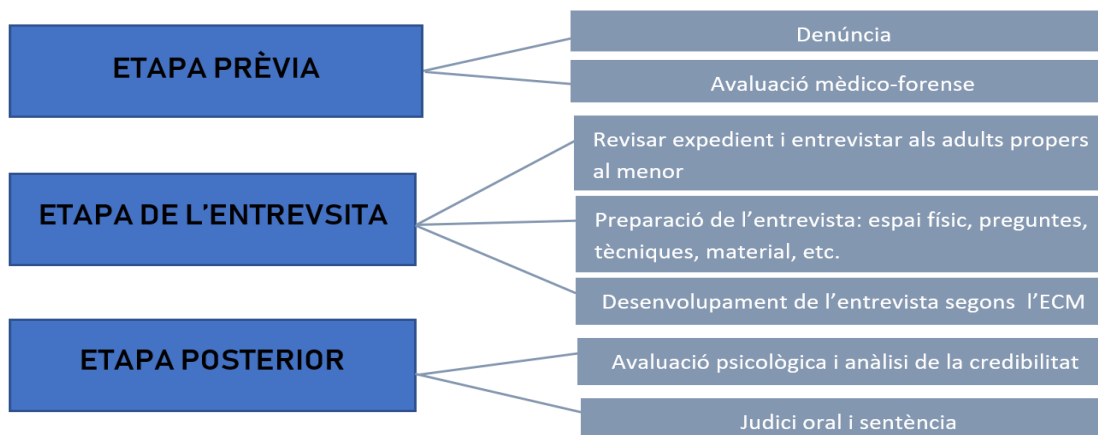

Figura 3. Realitzada a partir de l'article de Sotoca *et al.* (2013), González *et al.* (2013) i idees pròpies.

Moltes d'aquestes etapes ja han sigut objecte dels apartats anteriors, pel que només exposaré allò que canviï respecte l'actual protocol, que és bàsicament l'etapa de l'entrevista. En primer lloc, cal remarcar que la intervenció del psicòleg jurídic —com anomenen Sotoca *et al.* (2013) als psicòlegs especialitzats que intervenen en els processos judicials— es duu a terme per tenir una idea del perfil psicològic de l'infant en vistes a l'èxit de l'entrevista; però no fa l'avaluació psicològica forense del cas, on es fan avaluacions més concretes i que el jutge ha de sol·licitar com a diligència. La revisió de l'expedient i l'entrevista amb els progenitors o responsables legals del menor és clau com a preliminar de l'entrevista; dona la informació necessària per tal que el psicòleg pugui avaluar la situació del menor i així guiar-lo a l'entrevista millorant l'eficàcia d'aquesta.

A l'etapa de preparació de l'entrevista és rellevant la bona disposició de l'espai on es realitzarà l'entrevista, que malauradament venen donats pels mitjans i disponibilitat del Palau de Justícia on es realitzi l'entrevista. Segons González *et al.* (2013, p.233) «l'ambient de la sala d'entrevistes ha de ser privat, amb suficient il·luminació, adequada ventilació i temperatura, informal, amb mobiliari adaptat a la mida de l'entrevistat i lliure de pertorbacions i tots aquells objectes que puguin distreure l'atenció del menor»³³; es tracta de crear un clima càlid i de confiança. Ja s'ha

³³ Traducció pròpia.

dit que idòniament s'utilitzaria la Cambra de Gesell, però en el cas que no es disposi d'aquesta es podria utilitzar una Sala d'Entrevista única sempre que s'utilitzi correctament. Es poden utilitzar dues sales properes equipades de manera que els observadors puguin veure el que passa a la sala d'entrevista a temps real i tinguin l'oportunitat d'efectuar les preguntes necessàries. En aquest cas, és essencial que el funcionament tecnològic sigui testat abans de l'inici de l'entrevista, perquè si no funcionés la prova no seria vàlida per manca de contradicció i immediació.

Respecte a la preparació de l'entrevista pròpiament dita, l'entrevistador ha de tenir en compte tres elements (Sotoca *et al.*, 2013; González *et al.* 2013):

- 1) *La idoneïtat del moment.* S'ha de tenir en compte que el menor no participa de manera voluntària en el procés, pel que el moment escollit per l'entrevista té a veure amb la predisposició del menor. El moment no ha d'afectar a la rutina diària del menor, a la vegada que s'ha de dur a terme en un moment idoni emocionalment.
- 2) *Intervenció de l'entrevistador.* Per afavorir la comunicació i crear igualtat és convenient que el psicòleg es situï a la mateixa alçada visual que el menor; així també li serà més fàcil llegir el llenguatge no verbal d'aquest. La postura corporal de l'entrevistador ha de ser inclinat lleugerament cap endavant i mostrant-se receptiu. S'ha d'utilitzar un llenguatge clar i amb un to càlid, però evitant infantilitzar el llenguatge. I no s'ha d'efectuar contacte visual quan es parli de la situació d'ASI. González *et al.* (2013, p.231) posen èmfasi en un altre aspecte rellevant:

«l'entrevistador haurà d'estar atent als indicadors de patiment emocional en la víctima per aplicar tècniques d'intervenció en crisi que minimitzin el nivell de malestar, o aconsellar al jutge la suspensió de la prova, atès que a més de suposar un dany addicional per a la víctima pot afectar al seu testimoniatge, col·locant-lo en una situació d'indefensió jurídica»³⁴.

- 3) *Durada de l'entrevista.* L'entrevista no hauria de durar més d'una hora, encara que les circumstàncies siguin idònies (Carrasco, 2012); en tot cas ha de durar el mínim possible. La raó és que el menor es troba en una situació d'estrès important, perquè del que se'l fa parlar és delicat; a part, que el formal context judicial li és estrany. Si el menor dona

³⁴ Traducció pròpia.

senyals de cansament o desestimant caldrà finalitzar l'entrevista; a la vegada que s'ha de suspendre en cas de bloqueig emocional, plor persistent, ansietat de separació, etc.

L'etapa de l'entrevista proposo que es realitzi segons els criteris i fases de l'ECM de la manera en què s'ha explicat amb anterioritat. I també voldria emfatitzar la necessitat de la immediatesa de l'entrevista única des que es presenta la denúncia, el que afavoreix a l'èxit d'aquesta atès que hi haurà menor deterioració de l'indici cognitiu. Certament aquest termini es veurà allargat si no es coneix la identitat de l'agressor o aquest no disposa de defensa legal.

Abans d'acabar voldria ressaltar que l'EU, com a prova preconstituïda que és, no està exempta d'inconvenients. Olmedo — Fiscal de l'Audiència Provincial de València—quan Grau, Carbonell i Cortell (2017) li pregunten si la prova preconstituïda protegeix suficientment a les víctimes especialment vulnerables identifica tres tipus de problemes que impedeixen la correcta realització de la prova (p. 138-139):

«en primer lloc, la nostra vuitcentista llei processal, la LECRIM resulta clarament inadequada, en referir-se a un procediment irreal i reiteradament apedaçat, allunyat de qualsevol sistema processal del dret continental europeu. Podria dir-se que tenim un dels sistemes processals més ineficaços del món occidental. Els successius governs de la democràcia actual, han estat incapaces de portar a terme un codi processal penal modern en la línia, no només de les democràcies europees continentals, sinó de sistemes actualment més moderns i eficaços, com els de països llatinoamericans. En segon lloc, no existeix una cultura de respecte als drets de la víctima en el sistema espanyol, de manera que un mateix denunciador pot ser obligat a prestar declaració davant el primer policia davant qui declara, davant un policia d'un grup especialitzat, davant el jutge instructor, repetir-se la declaració davant noves sol·licituds, o necessitat d'enregistrament, i, novament, en el judici oral. I això, sense pensar la possibilitat de nul·litats, repeticions de vistes, pràctica de prova en segona instància, etc. Finalment, la falta de mitjans, i desinterès absolut dels successius ministeris de Justícia, a dotar al sistema espanyol d'una estructura de sales de declaració adequades per la pràctica d'aquesta prova (Cambra Gessel)»³⁵.

Pel que queda clar que si no hi ha un canvi més genèric la prova preconstituïda pot ser només un pedaç que no protegeixi al menor de la manera desitjada; la necessitat de canvis és latent.

³⁵ Traducció pròpia.

4. Conclusions

Per una banda, voldria concloure aquest treball remarcant la urgent necessitat del canvi del procediment seguit en casos d'ASI. Citant a González *et al.* (2013, p.236) «estem davant persones que ja parteixen d'una fragilitat prèvia, la qual cosa requereix d'una major sensibilitat per evitar que el seu pas pel Sistema de Justícia els ocasioni un dany addicional»³⁶. Com ja s'ha vist al llarg de l'apartat segon, els perjudicis que el procés d'investigació i judicial suposen pel menor poden arribar a ser tant o més greus que els que la pròpia agressió sexual provoca. El maltractament institucional a què el menor és sotmès és un mal evitable i cal lluitar per tal que els drets dels infants no es vegin vulnerats a causa del protocol seguit quan el menor denuncia un abús. Cal evitar aquests danys que el poder judicial li causarà al menor; perquè, si no, podria passar que els perjudicis de denunciar siguin majors que els de no actuar vers aquests abusos —en cas de saber que el procés judicial pot causar més trastorns a la víctima pot dissuadir al progenitor o tutor de denunciar. Per tant, a favor del bon funcionament judicial, i fins hi tot social, crec que ha quedat més que demostrada la necessitat immediata d'un canvi de visió que afavoreixi d'una vegada per totes l'interès superior del menor.

D'altra banda, m'agradaria exposar que la psicologia del testimoni ha fet grans avenços que han estat de gran ajuda en el camp judicial, però cal tenir present que les proves realitzades als infants per mesurar les capacitats i reaccions d'aquests s'han dut a terme en espais controlats o laboratoris; respecte el funcionament en situacions naturals se'n sap ben poc (Benavene, 2015). Això vol dir que queda un llarg camí per recórrer en l'estudi de la psicologia testimonial infantil, i malgrat disposar de molta informació cal continuar amb les investigacions per obtenir resultats més acurats a la realitat; cosa que afavorirà a la més fàcil i menys traumàtica obtenció d'informació en les entrevistes.

També em sembla molt important dir que el canvi que proposo és, a la vegada, de mentalitat social, en general, i, en concret, d'aquells que conformen la cultura jurídica interna. Entenent que el protocol que defenso requereix de grans variacions, clar està, que no pot ser implantat sense altres modificacions que ajudin a la realització de l'EU i ECM. És per això que cal realitzar altres canvis que anomenaré «colaterals». En primer lloc, es necessita de programes de prevenció estatals per intentar reduir els casos d'ASI; o, si més no, facilitar-ne la detecció. En segon lloc, és evident la poca atenció que la llei té amb el menor víctima en el procés judicial, pel que crec que

³⁶ Traducció pròpia.

seria imprescindible protocol·litzar per mitjà d'un estatut específic de protecció de víctimes i testimonis menors en el procés judicial —tal com proposen Román *et al.* (2012)—. Aquest estatut hauria de vetllar de manera efectiva pels drets dels menors, amén d'una protecció integral d'aquests en el procés judicial. En tercer lloc, ha quedat en evidència la poca formació que es requereix als professionals que intervenen en els casos d'ASI, el que provoca errors en les entrevistes que esterilitzen el procés judicial quan l'indici cognitiu es veu alterat pels entrevistadors. Això, juntament amb la dificultat de l'aplicació de l'ECM adaptada, fa que es requereixi una formació especialitzada i obligatòria als professionals que intervinguin en aquests casos. També s'hauria d'augmentar el nombre d'aquests psicòlegs jurídics perquè «les limitacions actuals en mitjans tècnics i humans impedeixen el recurs de manera habitual aquests tècnics (...), la qual cosa limita un exercici efectiu de l'interès superior de la víctima especialment vulnerable»³⁷ (González *et al.*, 2013, p.236). Per tal de poder actuar amb rapidesa quan es produeixi una denúncia Sotoca *et al.* (2013) fan un plantejament molt interessant, proposen un psicòleg jurídic de guàrdia per tal que pugui actuar amb una immediatesa equiparable a la d'un metge forense en l'aixecament d'un cadàver. En quart lloc cal la adaptació o construcció d'infraestructures adients per dur a terme l'EU; anant bé haurien de ser Cambres de Gesell. I, en cinquè lloc, s'ha de garantir, per una banda, que les agressions no es tornin a produir i, per l'altra, que els casos d'ASI tinguin màxima prioritat judicial. El Poder Judicial ha d'alertar a l'Administració de la problemàtica per tal de sol·licitar els recursos necessaris per dur a terme aquest protocol. Tots aquests «canvis colaterals» són estrictament necessàries per garantir que administració de justícia espanyola apliqui de manera efectiva els principis i mesures que estableixen les instruments internacionals i europeus, en els quals s'obliga als estats a la protecció efectiva dels infants enfront de la violència sexual.

D'igual manera comparteixo la visió de Pereda i Abad (2013), a la que es refereix Zayas (2016, p.207) quan diu que

«l'avaluació del ASI és una tasca multidisciplinària. El treball en xarxa és importantíssim, resultant fonamental per a un adequat abordatge professional i rigorós, la coordinació adequada entre els diferents professionals (psicòlegs, treballadors socials, metges,

³⁷ Traducció pròpia.

advocats). Una mala gestió, tan sol per una de les parts implicades a la xarxa professional, pot deixar serioses petjades psíquiques en menors víctimes de ASI».³⁸

El protocol proposat ja està essent utilitzat a Argentina que combina EU i ECM també avarca casos d'explotació sexual i tràfic amb fins d'explotació sexual, el que em sembla summament encertat i considero que nosaltres també ho hauríem d'imitar. Tanmateix, també és important eixamplar l'àmbit d'aplicació del protocol proposat a tots aquells casos en què la víctima és un menor i conforme la psicologia jurídica existeix risc de crear un trauma, victimització secundària, estrès infantil, etc. Ara bé, atès que els menors no són els únics que poden patir aquests perjudicis, seria rellevant considerar d'incloure també a les víctimes especialment vulnerables adultes a les que el procés judicial podés perjudicar greument, com ara dones maltractades/violades o persones que pateixin discapacitats intel·lectuals. Així s'està aplicant a Perú, on la Cambra Gesell és utilitzada des de 2012 per casos de violència de gènere, menors, persones amb discapacitat i altres adults especialment vulnerables (Ulfe, 2015).

Malauradament, cal deixar clar que l'EU, a banda del seu nom d'única en té poc. La singularitat d'entrevista actualment és una utopia, perquè la investigació policial que hi ha darrera el judici requereix que el menor sigui entrevistat amb anterioritat per un agent. El que proposo sobre aquest tema és que, en primer lloc, s'estandarditzi un protocol d'entrevista; en segon lloc, que qui la dugui a terme estigui adientment format per tal d'estar més capacitat; i, en tercer lloc, que l'entrevista sigui gravada en vídeo. Tot i que el més ideal seria prescindir de l'entrevista policial en casos d'ASI, amb la finalitat de no haver de dur a terme innecessàries entrevistes posteriors i causar el menor impacte negatiu a la víctima; tal com proposa Manzanero (2010).

M'agradaria afegir una reflexió sorgida arran de la descoberta de la disciplina de la psicologia jurídica, en concret de la psicologia del testimoni, i el gran impacte que va causar a gran quantitat de països. No deixa de sorprendre que no s'hagi vist una repercussió als ordenaments jurídics, malgrat les proves empíriques que recolzen aquestes teories exposades. En concret, Espanya sembla que va significativament enrederida en la legislació d'ASI. Diversos països, sobretot llatinoamericans, ja han implantat l'EU i els resultats obtinguts estant essent favorables. L'eficàcia de l'EU és difícil d'avaluar, però el que podem veure és que en països pioners en el seu ús com Perú —on la primera Cambra Gesell va ser construïda el 2006— porten més de deu

³⁸ Traducció pròpia.

anys utilitzant aquest protocol, actualment compten amb més de 30 Cambres Gesell, i sumant. De fet l'estudi de Villavicencio (2017) apunta que el 62,5% dels advocats peruans als que se'ls va preguntar creuen en l'eficàcia de la Cambra Gesell com a eina per evitar la victimització secundària. En general als països on s'ha implantat el procediment d'EU l'ús d'aquesta ha incrementat, pel que es creu en l'eficàcia d'aquesta.

Finalment, cal remarcar que el protocol que proposo és complex i costós, el que fa que sigui de difícil implantació; en sóc conscients. La complexitat és un obstacle que es pot esquivar fàcilment, atès que només cal una bona formació; i encara que és cert que trigaríem uns anys en obtenir professionals perfectament formats, després ja no existiria aquest problema. Tanmateix, els costos considero que són assumibles per l'Estat espanyol, que sextuplica el PIB del Perú, en què hi ha en funcionament més d'una trentena de Cambres Gesell. Per tant, no poden servir d'excusa cap d'aquests motius.

En definitiva, el missatge que vull transmetre amb aquest treball és que els drets dels infants estan essent trepitjats; i els principis que els protegeixen, violats. A més, l'actual protocol no només afecta negativament als infants, l'eficàcia del sistema judicial espanyol es veu greument compromesa en aquests casos. I tot això amb l'absoluta indiferència del sistema jurídic. Considero més alarmant la passivitat jurídica davant els perjudicis que causa l'actual protocol en casos d'ASI que no pas la repercussió negativa en sí. A Espanya li urgeix un canvi en tractament d'ASI en tants àmbits que primer cal que s'iniciï en el pensament social, per tal de poder dur a terme un efectiu canvi judicial; que espero es produeixi aviat.

5. Bibliografia

- Adrián, J. E. (2008). *El desarrollo psicológico infantil. Áreas y procesos fundamentales*. Castelló de la Plana: Universitas.
- Arce, R., i Fariña, F. (2012). La entrevista psicológica forense a niños, adultos y discapacitados. *Patología forense* (795-817).
- Arce, R., Novo, M., Alfaro, E. (2000). La obtención de la declaración en menores y discapacitados. En A. Ovejero, M. V. Moral, y P. Vivas (Eds.), *Aplicaciones en psicología social* (147-151). Madrid: Biblioteca Nueva.
- Arrieta, V., (2014): *Diversos escenarios judiciales y su impacto en la victimización secundaria*. Eguzkilore, 28, 287-320.
- Baartman, H. E. (1992). The credibility of children as witnesses and the social denial of incestuous abuse of children, a Lösel, F., Bender D. i T. Bliesener (Eds.), *Psychology and law. International perspectives* (345-351). Berlin: Walter de Gruyter.
- Belli, R. F., Windschitl, P.D., McCarthy, T.T. i Windfrey, S. E. (1992). Detecting memory impairment with a modified test procedure: manipulating retention interval with centrally presented event items. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 18, 356-367.
- Benavente, H., (2015). *La construcción del interrogatorio des de la teoría del caso*. Barcelona: J.M. Bosch Editor.
- Blasco, T., Otero, L. (2008), Técnicas conversacionales para la recogida de datos en investigación cualitativa: La entrevista (I). *Nure Investigación*, 33, Centro Nacional de Medicina Tropical. Instituto de Salud Carlos III.
- Bottoms, B. i Goodman, G. (1994). Perceptions of Children's Credibility in Sexual Assault Cases 1. *Journal of applied social psychology*, 24(8), 702-732.
- Bruck, M., Ceci, S. J., Francoeur, E., i Renick, A. (1995). Anatomically detailed dolls do not facilitate preschoolers' reports of a pediatric examination involving genital touch. *Journal of Experimental Psychology*, 1, 95-109.

- Bull, R. (1997). Entrevistas a niños testigos. A Fariña, F. i Arce R. (Eds.). *Psicología e investigación judicial* (19-38). Madrid: Fundación Universidad Empresa.
- Cantón, J. i Cortés, M.R. (2000). *Guía para la evaluación del abuso sexual infantil*. Madrid: Pirámide.
- Carrasco, A. (2012). La entrevista con niños y adolescentes. A C. Perpiñá (Coord.). *Manual de entrevista psicológica*, (201-250). Madrid: Pirámide.
- Colwel, K., Hiscock-Anisman, C. i Memon, A. (2002). Interviewing techniques and the assessment of statement credibility. *Applied Cognitive Psychology*, 16, 287-300.
- Diges, M. (1994). Los niños doblemente víctimas: su tratamiento en el proceso judicial. *Infancia y Sociedad: Revistas de Estudios*, 27-28, 109-119.
- Diges, M. (2016). *Testigos, sospechosos y recuerdos falsos, estudios de psicología forense*. Madrid: Editorial Trotta S.A..
- Echeburúa, E., Muñoz, J. M., Loinaz, I. (2011) La evaluación psicológica forense frente a la evaluación clínica: propuestas y retos de futuro. *International Journal of Clinical and Health Psychology*, 11(1), 141-159.
- Ercoli, O. (2003). Análisis del proceso judicial en casos de abuso sexual infantil. perspectiva de las psicólogas de la clínica médico forense de Madrid. *Psicopatología Clínica Legal y Forense*, 3(1), 29 - 48.
- Everson, M. D., i Boat, B. W. (2002). The Utility of Anatomical Dolls and Drawings in Child Forensic Interviews. A M. Eisen, J. Quas & G. Goodman (Eds.), *Memory and Suggestibility in the Forensic Interview* (383-408). Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.
- Faller, K. C. (2003). *Understanding and assessing child sexual maltreatment*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Finkelhor, D. (1979): Sexually victimized children. New York: The Free Press. Traduït al castellà: Abuso sexual al menor. Ciudad de México: Pax-México.

- Fisher, R., Geiselman, R., Raymond, D. (1987). Critical analysis of police interviewing techniques. *Journal of Police Sciences and Administration*, 15, 177-185.
- Fisher, R., Geiselman, R., (1992). *Memory-enhancing techniques for investigative interview. The cognitive interview*. Springfield: Charles C. Thomas.
- Freeman, K. R., i Estrada-Mullaney, T., (1988). Using dolls to interview child victims: Legal concerns and interview procedures. *National Institute of Justice, Research in Action*, (207).
- Masip, J., & Martín, E. G. (2007). *La evaluación del abuso sexual infantil: análisis de la validez de las declaraciones del niño*. MAD.
- Godoy-Cervera, V. i Higuera, L. (2005). El análisis de contenido basado en criterio (CBCA), en la Evaluación de Credibilidad del Testimonio. *Psychologist Papers*, 92.
- González, J., Muñoz, J., Sotoca, A., i Manzanero, A. (2013). Propuesta de protocolo para la conducción de la prueba preconstituída en víctimas especialmente vulnerables. *Psychologist Papers*, 34(3), 227-237.
- Grau, E., Carbonell, E. i Cortell, M., (2017). Debate: La prueba preconstituída. *Informació psicològica*, (114), 137-148.
- Gutiérrez, D., (2016). El menor víctima de abuso sexual ante el proceso judicial. El estatuto de la víctima del delito. *Cuaderno Electrónico de Estudios Jurídicos*, 6, 25-56.
- Horner, T. M., Guyer, M. J., i Kalter, N. M. (1993). Clinical expertise and the assessment of child sexual abuse. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 32, 925-931.
- López, J. R., (2006). El menor como testigo: Fundamentos y técnicas. A Soria, M. Á., i Sáiz, D. (Eds.), *Psicología criminal* (163-187). Madrid: Pearson Educación.
- Köhnken, G., Milne, R., Memon, A. i Bull, R., (1999). The cognitive interview: a meta-analysis. *Psychology, Crime, & Law*, 5, 3.27.

- Lamb, M. E., Sternberg, K. J. i Esplin, P. W. (1994). Factors influencing the reliability and validity of statements made by young victims of sexual maltreatment. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 15, 225-280.
- Lewis, M., Stanger, C., i Sullivan, M. W. (1989). Deception in 3-year-olds. *Developmental Psychology*, 25(3), 439-443.
- Lyon, T. (2002). Scientific Support for Expert Testimony on Child Sexual Abuse Accommodation. A J. Conte (Ed.), *Critical Issues in Child Sexual Abuse: Historical, legal, and psychological perspectives*, (107-138). Thousand Oaks: Sage Publications.
- Manzanero, A. (1996). Evaluando el testimonio de menores testigos y víctimas de abuso sexual. Cuestiones teóricas y prácticas. *Psicología*, 6, 13-34.
- Manzanero, A. L. (2008). *Psicología del Testimonio: Una aplicación de los estudios sobre la memoria*. Madrid: Pirámide.
- Manzanero, A. L. (2010). *Memoria de testigos: Obtención y valoración de la preuba testifical*. Madrid: Pirámide.
- Memon, A. i Bull, R. (1991). *Handbook of psychology of interviewing*. Chichester: Jhon Wiley and Sons
- Muñoz, J. M., González-Guerrero, L., Sotoca, A., Terol, O., González, J.L. i Manzanero, A. L., (2016). La entrevista forense: obtención del indicio cognitivo en menores presuntas víctimas de abuso sexual infantil. *Psychologist Papers*, 37(3), 205-216.
- Navarro, C. (2009). La protección del testimonio del menor de edad. El valor probatorio de la declaración testifical del menor-víctima realizada en la fase de instrucción. *Justicia: Revista de derecho procesal*, 3(4), 55-85.
- Novo, M., Velasco, J., i Arce, R., (2014). Psicología del testimonio: La entrevista forense. A S. Souto, A. Souto, y F. Fariña (Coords.), *Salud y bienestar* (73-86). Granada: GEU.
- Paúl, P. (2004). Evaluación de la credibilidad del testimonio en supuestos de abuso sexual a menores. A B. Vázquez Mezquita (Ed.), *Abuso sexual infantil. Evaluación de la credibilidad del testimonio*, (45-72). Valencia: Centro Reina Sofía para el Estudio de la Violencia.

- Peláez, J., (2012). *Guía de Procedimiento para la Entrevista Única de Niños, Niñas y Adolescentes víctimas de abuso sexual, explotación sexual y trata con fines de explotación sexual*. Buenos Aires: Ministerio Público de Argentina.
- Perner, J. (1991). *Learning, development, and conceptual change. Understanding the representational mind*. Cambridge: The MIT Press.
- Peters, D. P. (1997). Stress, arousal, and children's eyewitness memory, a Stein, N. L., Ornstein, P.A., Tversky, B. i Rayner, Ch. (eds.), *Memory for everyday and emotional events* (351–370). Lawrence Erlbaum Associates: Mahwah.
- Piaget, J. (1977): *Psicología del niño*. Madrid: Morata.
- Rodríguez Manzanera, Luis. 1989. *Victimología. Estudio de la víctima*. México: Porrúa.
- Román, Y., Naredo, M., Orjuela, L., i Rodríguez, V. (2012). *La justicia española frente al abuso sexual infantil en el entorno familiar: un análisis de casos a la luz de los estándares internacionales de derechos humanos*. Madrid: Fundación Save the Children.
- Saywitz, K., Nathanson, R. (1993). *Children's testimony and their perceptions of stress in and out of the courtroom*. Child abuse and neglect, 17, 613-622.
- Silva, E. A., Manzanero, A. L. i Contreras, M. J. (2016). La memoria y el lenguaje en pruebas testificales con menores de 3 a 6 años, *Psychologist Papers*, 37(3), 224-230.
- Sotoca, A., Muñoz, J. M., González, J. L., y Manzanero, A. M. (2013). La prueba preconstituida en casos de abuso sexual infantil: aportaciones desde la psicología jurídica. *La Ley Penal*, 102, 112-122.
- Talwar, V., Lee K, Bala N, Lindsay R., (2002). Children's conceptual knowledge of lying and its relation to their actual behaviors: implications for court competence examinations. *Law and Human Behavior*, 26, 92-98.
- Ulfe, E. C., (2015). Tecnología que evita la revictimización en niños, niñas y adolescentes: cámara gesell. *Hamut'ay*, 2(2), 58-66.
- Vázquez, M. C., (2014). *La prueba pericial. Entre la deferencia y la educación* (Tesis Doctoral). Universitat de Girona, Girona.

- Vilardell-Molas, J., Mohíno-Justes, S., Idiákez-Alberdi, I., i Martí-Agustí, G. (2006). Abuso sexual de menores. *Medicina clínica*, 126(6), 223-231.
- Villavicencio, Y. G., (2017). *La efectividad de la Cámara Gesell y la no revictimización de los menores de edad, víctimas de violencia sexual infantil* (Tesis de pregrau). Universidad de Lima: Háuco.
- Yuille, J.C. (1988). The systematic assessment of children's testimony. *Canadian Psychology*, 19, 247-261.
- Yuille, J.C., Hunter, R., Joffe, R., i Zaparniuk, J. (1993). Interviewing children in sexual abuse cases. A G. Goodman y B. Bottoms (Eds.), *Child victims, child witnesses: Understanding and improving children's testimony* (95-115). Nueva York: Guilford Press.
- Zayas, A. (2016). Evaluación psicosocial del abuso sexual infantil: factores de riesgo y protección, indicadores, técnicas, y procedimientos de evaluación. *Apuntes de Psicología*, 34 (2-3), 201-209.

5.Legislació

- Circular 3/2009, de 10 de Novembre, Sobre la protecció de menors víctimes y testigos de l Fiscalía General del Estado. Revista de Derecho Penal, ISSN 1576-9763, Nº. 29, 2010, págs. 325-332.
- Conveni del Consell Europeu sobre la protecció dels menors contra els abusos sexuals, Lanzarote, 25 d'octubre de 2007. BOE nº231, 12 de noviembre de 2010.
- Ley Orgánica 8/2006, de 4 de Diciembre de 2006, por la que se modifica la Ley Orgánica 5/2000, de 12 de enero, reguladora de la responsabilidad penal de los menores. BOE [en línia, nº 290, 4 de desembre de 2006]. http://noticias.juridicas.com/base_datos/Penal/lo8-2006.html (15 de març de 2018).
- Ley Orgánica 1/2015, de 30 de marzo, por la que se modifica la Ley Orgánica 10/1995, de 23 de noviembre, del Código Penal. BOE [en línia, nº 77, de 31 de març de 2015]. <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2015-3439> (1 d'abril de 2018).

6.Jurisprudència

Sentència Tribunal Constitucional 174/2011, sala segona, 7 de desembre de 2011, recurs d'ampar 10202-2009.